

Franz Kafka u udžbenicima književnosti "Književnost 4" i "Književni vremeplov 4"

Zmaić, Klara

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:359029>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-24**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku i Odsjek za germanistiku
Katedra za metodiku hrvatskog jezika i književnosti i Katedra za njemačku
književnost

FRANZ KAFKA U UDŽBENICIMA KNJIŽEVNOSTI
KNJIŽEVNOST 4 I KNJIŽEVNI VREMEPLOV 4

Integrirani diplomski rad

18 ECTS-BODOVA

Klara Zmaić

Zagreb, 23. studenog 2021.

Mentori: dr. sc. Milka Car i dr. sc. Dean Slavić

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Kurikulna reforma	6
3. Nacionalni okvirni kurikulum(um)	6
4. Kurikul(um) za nastavni predmet Hrvatski jezik	8
4.1 Predmetna područja	9
4.2 Odgojno-obrazovni ishodi	9
4.3 Franz Kafka u Predmetnom kurikulum(um)u	10
5. Udžbenik – definicije i teorije	12
5.1 Didaktičko-metodička rješenja udžbenika	14
5.1.2 Pitanja i zadatci	14
5.1.3 Zadatci višeg reda – usmjerenost na kreativnost	16
6. Udžbenik književnosti	17
6.1 Sadržaj čitanke-udžbenika i metodički sustavi	18
6.2 Metodički instrumentarij čitanke prema Rosandiću	19
6.2.1 Metodička sredstva koja uvjetuju recepciju teksta	20
6.2.2 Metodička sredstva koja omogućuju razumijevanje i tumačenje teksta	21
6.2.3 Metodička sredstva koja potiču i razvijaju različite oblike samostalnoga stvaralačkog rada učenika/učenica	21
6.3 Čitanje književnoumjetničkog teksta u nastavi književnosti prema Rosandiću i Dikliću	21
7. Franz Kafka	23
7.1 Životopis Franza Kafke	23
7.1.1 Julie Löwy, Kafkina majka	24
7.1.2 Djetinjstvo	25
7.1.3 Odnos s ocem, Hermannom Kafkom	26
7.1.4 Tijelo	27
7.1.5 Stvaralaštvo	28
8. Preobražaj	29
8.1 Kafkijansko – obilježja Kafkina stila	30
8.2 Obiteljski odnosi – karakterizacije likova i odnosa	31
8.2.1 Gregorov otac	31
8.2.2 Gregor Samsa	33
8.2.3 Psihoanalitički pristup	35
8.2.4 Kafka i moderni svijet	37
9. Analiza čitanke <i>Književnost 4</i>	39
9.1 Ustroj lekcije u čitanci – Franz Kafka, Preobražaj	41
10. Analiza udžbenika <i>Književni vremeplov 4</i>	44

10.1 Uvod u temu	46
10.2 Ustroj udžbeničke jedinice – Franz Kafka – <i>Čovjek u labirintu</i>	48
10.2.1 Motivacija.....	48
10.2.2 <i>Preobražaj</i> kao lektirno djelo – zadatci za samostalno čitanje.....	49
10.2.3 Interpretacija prvog odlomka	53
10.2.4 Drugi odlomak.....	55
10.2.5 <i>Autobiografsko i fikcionalno u „Preobražaju“</i>	56
10.2.6 Dodatak interpretaciji	57
10.2.7 Istraživački i stvaralački zadatci.....	59
10.2.8 Sinteza	61
10.2.9 <i>Iz drugog kuta</i> – suvremeni književni tekstovi.....	62
11. Zaključak.....	65
12. Bibliografija.....	66

1. Uvod

O važnosti udžbenika, koliko u nastavnom procesu, toliko i u mnogim aspektima razvoja učenika govori Malić (1986:7) u *Koncepciji suvremenog udžbenika*: „udžbenik postaje oruđe njegova duhovnog razvoja, sredstvo njegova intelektualnog rasta, osposobljavajući ga za samostalan i trajan intelektualni rad.“ U današnje vrijeme udžbenici su samo jedan od medija pomoću kojih učenici usvajaju znanja. Pisanim medijima opasno konkuriraju vizualni, no u nastavi književnosti udžbenik je i dalje ostao primarni medij te je suočen s neizbježnim prilagođavanjem današnjem učeniku koje je u *Republici Hrvatskoj* programirano *Nacionalnim okvirnim kurikulum(um)*¹ i njemu srodnim dokumentima.

U ovome radu usporedit ću pristup i interpretaciju pripovijetke *Preobražaj* Franza Kafke, pisca njemačkoga govornoga izraza u udžbenicima književnosti za četvrte razrede gimnazija i strukovnih škola *Književni vremeplov 4* (Dujmović-Markusi, 2021) i *Književnost 4* (Kekez, Pandžić, 1996). Usporedbom ću prikazati na koji je način *Kurikul(ar)na reforma* utjecala na pristup književnim tekstovima u suvremenim udžbenicima.

Najprije ću prikazati postavke *Kurikul(ar)ne reforme* i njome propisanih dokumenata relevantnih za analizu udžbenika – *Nacionalni okvirni kurikulum(um)* i *Predmetni kurikulum(um) nastavnog predmeta Hrvatski jezik*.

Zatim slijedi prikaz teorija o udžbenicima s fokusom na udžbenike književnosti, tj. čitanke i njima svojstvena metodičko-didaktička rješenja. U ovome dijelu rada svoj ću teoretski prikaz temeljiti na Rosandićevoj *Metodici književnog odgoja* (2005).

Po mnogome ispred svog vremena, Franz Kafka pisac je prepoznatljivog stila i načina pripovijedanja. U *Preobražaju* autor tematizira otuđenog pojedinca i njegov odnos s društvenom okolinom. Postavlja se pitanje na koji su način takvi sadržaji obrađeni u udžbenicima kako bi se približili osamnaestogodišnjacima prema postavkama donesenim reformom stavljenima u središte nastavnog procesa.

Predmet drugoga dijela rada je životopis Franza Kafke koji je usko vezan uz njegovo stvaralaštvo, a također je upravo biografski pristup problematici djela najzastupljeniji u analiziranim udžbenicima. Referirajući se na Brodovu biografiju iz 1954. prikazat ću važne

¹ Radoslav Katičić 2010. piše o problematici izraza „kurikulum“. Riječ je izvorno latinskoga porijekla te se takvim riječima srednjeg roda u hrvatskom jeziku izostavlja nastavak -um (metal, simpozij, kriterij). Također predlaže hrvatsku tvorenicu „uputnik“. <https://hrcak.srce.hr/133824>

činjenice iz života autora koje ću nakon toga povezati s pripovijetkom analizirajući karakterizacije likova. U interpretaciji djela fokusirat ću se na važne sadržajne i stilske odrednice te socijalne i psihološke aspekte njegova djela. Predstaviti ću i druge mogućnosti interpretacije – psihoanalitičku i društvenopovijesnu.

Vođena prethodno obrađenim teoretskim postavkama o udžbenicima književnosti, kurikulumnom programiranju te o piscu i djelu najprije ću analizirati udžbenike u cjelini, a zatim strukturu i sadržaj udžbeničkih cjelina koje obrađuju *Preobražaj* kako bih zaključila na koji se način promijenio pristup udžbeniku književnosti i učeniku u nešto manje od dvadeset i pet godina.

2. Kurikulna reforma

Odgoj i obrazovanje u *Republici Hrvatskoj* već je više od desetljeća u procesu korjenite reforme koja obuhvaća sve njegove sastavnice. S reformom se često dovodi u svezu sintagma „cjeloživotno učenje“ koja označava jednu od njezinih glavnih postavki – usklađivanje svih razina školstva te programiranje nastave na način da je usmjerena na učenika. Fokus nastavnog procesa takvom se nastavom skreće s nastavnih sadržaja na odgojno-obrazovne ishode koji su prilagođeni suvremenom učeniku i njegovim potrebama kako bi, kada izađe iz ustanova institucionalnog obrazovanja, mogao nastaviti razvijati stečene kompetencije.

Divjak i Pažur Aničić u zaključku dokumenta iz godine 2019. *Priprema, praćenje i evaluacija eksperimentalnog programa cjelovite kurikul(ar)ne reforme „Škola za život“* navode glavne čimbenike za ostvarenje ciljeva reforme, a to su kurikulni dokumenti, edukacija nastavnog osoblja, motivirajuća, didaktički i tehnološki opremljena okolina za učenje. Kao posljednju komponentu navode obrazovne materijale koji trebaju biti „metodički dobro pripremljeni i suvremeno opremljeni uz svrhovito korištenje digitalne tehnologije“ (Divjak, Pažur Aničić, 2019:16) te usklađeni sa *Zakonom o udžbenicima* iz 2018.

3. Nacionalni okvirni kurikulum

Kurikul je dokument koji donosi plan za postizanje unaprijed određenih odgojno-obrazovnih ciljeva te aktivnosti planiranja, pripreme i vrednovanja postignuća odgojno-

obrazovnog procesa. *Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa* donosi prvi *Nacionalni okvirni kurikulum* za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obavezno i srednjoškolsko obrazovanje (dalje: *NOK*) godine 2011. To je temeljni službeni dokument kojim se određuju osnove obrazovanja u *Republici Hrvatskoj* i definiraju vrijednosti, ciljevi i načela institucionalnoga obrazovanja, opći ciljevi odgojno-obrazovnih područja, načini vrednovanja učeničkih postignuća te vrednovanje samog kurikula. (MZOS,FFZG, 2019:23)

NOK u središte odgojno-obrazovnog procesa stavlja učenika čije kompetencije prilagođava onima koje je *Europska Unija* odredila kao temeljne za cjeloživotno obrazovanje, a to su komunikacija na materinskom jeziku, komunikacija na stranim jezicima, matematička osposobljenost i osnovne kompetencije u prirodoslovlju i tehnologiji, digitalna kompetencija, učiti kako učiti, socijalna i građanska kompetencija, inicijativnost i poduzetnost te kulturna svijest i izražavanje. (MZOS,FFZG, 2019:23)

Nazivamo ga *razvojnim dokumentom* zbog otvorenosti prema promjenama koje su njime regulirane budući da sadrži mehanizme za evaluaciju vlastitog sustava te tako pronalazi odgovore na nove zahtjeve koje donosi društvo, tj. nove generacije učenika. Otvorenost kurikula odnosi se i na impliciranje didaktičko-metodičkih rješenja koja nastavniku omogućuju širok spektar mogućnosti prilagodbe suvremenom učeniku, a to su istraživačka nastava, individualni i interdisciplinarni pristup, problemsko učenje. Takva nastava i pristup omogućuju razvoj kompleksnijih kognitivnih procesa (MZOS, 2017:15) – rješavanje problema, donošenje odluka, metakogniciju², kritičko mišljenje, kreativnost i inovativnost.

Obrazovanje temeljeno na *NOK*-u mladima daje temelje za razvoj u pojedince koji su sposobni u potpunosti ostvariti vlastite potencijale, koji uvažavaju druge članove svoje zajednice i aktivno sudjeluju u njoj. Kadri su znanja i vještine stečene na jednom stupnju obrazovanja prenijeti na idući, osposobljeni za rad i nastavak učenja. (MZOS, 2017:11-12)

NOK-om su određene i međupredmetne teme kojima se omogućuje povezivanje područja i tema nastavnih predmeta – osobni i socijalni razvoj, zdravlje, sigurnost i zaštita okoliša, učiti kako učiti, poduzetništvo, uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije i građanski odgoj i obrazovanje. Povezivanje sadržaja u širu cjelinu učenicima omogućava uvid u iste sadržaje iz različitih perspektiva te tako cjelokupno obrazovanje postavlja u zajednički kontekst.

² Metakognicija podrazumijeva svjesnost i znanje o vlastitim kognitivnim procesima te njihovo praćenje, regulaciju, organizaciju i evaluaciju.

Stavljanjem učenika u središte nastavnog procesa i preusmjeravanjem težišta s činjeničnog znanja na razvijanje kompetencija poput inovativnosti, kreativnosti, informatičke pismenosti, timskog rada i prilagođavanja promjenama hrvatsko se školstvo približilo trendovima koji su aktualni u Zapadnoj Europi.

4. *Kurikul(um) za nastavni predmet Hrvatski jezik*

Predmetnim se kurikulumom određuju ciljevi te odgojno-obrazovni ishodi iz svakog predmeta za pojedine razrede. Njime su također određene razine učeničkih postignuća za pojedine obrazovne cikluse. *Kurikul(um) nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije* (dalje: *Predmetni kurikulum*) u *Narodnim novinama* objavljen je godine 2019., a na snagu za četvrte razrede gimnazija stupa u nastavnoj godini 2021/2022.

Učenicima se nastavnim predmetom *Hrvatski jezik* omogućuje razvoj i stjecanje komunikacijske jezične kompetencije, jezičnih znanja i višestruke pismenosti nužne za nastavak školovanja, život i rad, razumijevanje književnosti kao umjetnosti riječi i kao temelja nacionalnog identiteta. (MZOS, 2019:5) Nastavom temeljenom na *Predmetnom kurikulumu* učenici stječu osnove čitalačke, medijske, informacijske i međukulturne pismenosti što je preduvjet osobnomu razvoju, uspješnom školovanju, cjeloživotnom učenju te kritičkomu odnosu prema nizu pojava u društvenome i poslovnom životu. (MZOS, 2019:6) Uz odgojno-obrazovne ishode u *Predmetnom kurikulumu* navedene su okvirne smjernice o načinima organizacije učenja i poučavanja i osnovni pristupi vrednovanju.

Učeniku je jezik najčešće sredstvo samospoznaje i spoznaje svijeta koji ga okružuje, a vještine slušanja, govorenja, čitanja i pisanja pridonose njegovoj osobnoj dobrobiti i omogućuju mu djelovanje u osobnim, društvenim, kulturnim i poslovnim prigodama. Učenik istražujući zauzima kritički odnos prema prikupljenim informacijama iz različitih medija i uvježbava procijeniti i vrednovati njihove svrhe i namjene. Također uči stvaralački preoblikovati prikupljene informacije primjenom različitih strategija slušanja, govorenja, čitanja i pisanja. (MZOS, 2019:6) Nastavom književnosti potiče se razvijanje mašte i estetskih mjerila vrednovanja te doživljavanje književnosti kao izvora znanja, iskustva i vrijednosti čovječanstva.

4.1 Predmetna područja

Nastavni predmet Hrvatski jezik podijeljen je u tri međusobno povezana predmetna područja – hrvatski jezik i komunikacija, književnost i stvaralaštvo i kultura i mediji.

Hrvatski jezik i komunikacija predmetno je područje kojim se poučavaju jezična znanja – pravopis i gramatika. Učenika se potiče na izražavanje u različitim komunikacijskim situacijama. Na taj se način omogućuje razvoj učenikova mišljenja, intelektualne i emocionalne angažiranosti, socijalnog razvoja te motiviranost i potreba za svrhovitom komunikacijom. (MZOS, 2019:9)

Predmetno područje književnost i stvaralaštvo temelji se na čitanju i recepciji književnog teksta koji je iskaz umjetničkoga, jezičnoga, spoznajnoga i osobnog poimanja svijeta i stvarnosti. Književni tekstovi uspoređuju se s drugim tekstovima sinkronijski i dijakronijski te se na taj način potiče stjecanje učenikovih čitateljskih navika i kulture širokim i slobodnim izborom tekstova.

Kultura i mediji predmetno je područje koje se bazira na istraživanju tekstova i njihovih oblika, potiče na razumijevanje utjecaja medija, odnosa visoke i popularne kulture i razumijevanje utjecaja različitih izvora na oblikovanje vlastitog i tuđeg kulturnog identiteta.

4.2 Odgojno-obrazovni ishodi

U dokumentu su nakon opisa predmeta, njegove svrhe i cilja nabrojani odgojno-obrazovni ishodi određeni prema razredima i organizacijskim područjima. Ishodi su načelom vertikalnog slijeda podijeljeni prema predmetnim područjima. Uz ishode pojedinih nastavnih jedinica, *Predmetni kurikulum(um)* u nastavku izlistava i mogućnosti za njihovu razradu te *ishode na razini ostvarenosti dobar*, sadržaje za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda i preporuke za njihovo ostvarivanje.

Nakon što smo razmotrili postavke *NOK*-a kojih je svrha odrediti suvremene nastavne procese na čijim temeljima autori udžbenika prilagođavaju sadržaje i ustrojstvo lekcija, potrebno je analizirati na koji način MZOS u *Predmetnom kurikulum(um)u* propisuje izvedbu nastavnog procesa. Predmet našeg proučavanja bit će ishodi usmjereni na Kafkinu *Preobrazbu*.

Žmegač drži kako Kafkina djela „nije teško tumačiti kao simptom osobnih i društvenih antinomija“ (2003:311) koje se mogu uvijek iznova aktualizirati te tumačiti različitim

aspektima djela čime predstavljaju plodan heuristički izazov za nastavnika i učenika u nastavnom procesu. No, nisu samo njegova literarna djela plodno tlo za istraživanje i problematiziranje u nastavi Hrvatskog jezika. Kafka je pisao *Dnevnik* pomoću kojega možemo ući u unutarnji svijet „autora kojega valja ubrojiti među najzanimljivije ličnosti u povijesti narativne proze.“ (Žmegač,Škreb,Sekulić, 2003:310)

4.3 Franz Kafka u *Predmetnom kurikulumu*

Dva su djela Franza Kafke na popisu lektire u aktualnom izdanju *Predmetnog kurikulum(a)* za četvrte razrede gimnazija, a to su *Preobražaj* i *Proces*. Pripovijetka *Preobražaj* nalazi se na popisu lektire svjetske književnosti za cjelovito čitanje, a roman *Proces* na onom za cjelovito čitanje ili čitanje odlomaka. Ne čudi što su izabrani upravo ovi naslovi, riječ je o najpoznatijim djelima ovoga autora, ali također i o tekstovima koji predstavljaju najviše interpretirane književne tekstove, o kojima germanist Viktor Žmegač u *Povijesti njemačke književnosti* piše kako su postali „jedno od univerzalnih književnih očitovanja modernog vremena.“ (Žmegač,Škreb,Sekulić, 2003:311)

Odgojno-obrazovni ishodi koje učenik treba ostvariti na temelju *Preobražaja* jesu:

- „učenik analizira različite interpretacije književnih tekstova s obzirom na pristup čitatelju, književnom tekstu ili piscu.“ (MZOS, 2019:96)

U razradi ovog cilja navedene su sljedeće upute:

- „interpretira na osnovi usporedbe hrvatske i svjetske književne tekstove na sadržajnoj i izraznoj razini primjenjujući književnoteorijske pojmove vezane uz prozne vrste, poetske vrste i dramske vrste
- opisuje intertekstualne veze među tekstovima i njihovim obilježjima (groteska, parodija ili travestija)
- analizira povezanost tekstova prema obradi književne teme, uporabi književnih tehnika, zajedničkim motivima i predodžbama
- uspoređuje svoju interpretaciju s interpretacijama drugih čitatelja (znanstvenika, književnih kritičara).“ (MZOS, 2019:96)

Za ovaj ishod postoji naputak o vrednovanju ostvarenosti ishoda na razini dobar:

- „prema smjernicama interpretira na osnovi usporedbe hrvatske i svjetske književne tekstove na sadržajnoj i izraznoj razini primjenjujući književnoteorijske pojmove vezane uz prozne vrste, poetske vrste i dramske vrste.“ (MZOS, 2019:96)

Predmetni kurikulum(um) nudi preporuke za ostvarivanje navedenog ishoda, a to su učenje i poučavanje povezivanjem književnoteorijskih pojmova s tekstovima koji ih sadrže, primjena stečenih znanja te poučavanje o književnoteorijskim pojmovima koji obilježavaju tekst koji se čita, poticanje na prepoznavanje pojmova na temelju različitih tekstova te uvođenje suvremenih tekstova u nastavu književnosti.

Drugi ishod glasi:

- „učenik obrazlaže slijed književnih poetika i razdoblja i kritički prosuđuje utjecaj različitih konteksta na književni tekst.“ (MZOS, 2019:97)

U razradi su navedeni idući ishodi:

- „analizira književni tekst s obzirom na povijesni, društveni i kulturni kontekst
- objašnjava tekst iz perspektive poetike i književnopovijesne epohe
- uspoređuje tekstove hrvatske književnosti s tekstovima svjetske književnosti u književnopovijesnome kontekstu
- obrazlaže slijed književnih poetika i književnopovijesnih razdoblja hrvatske i svjetske književnosti na primjerima obveznih i izbornih književnih tekstova.“ (MZOS, 2019:97)

U preporuci za ostvarivanje istaknut je induktivni pristup u poučavanju sadržaja te rad na suvremenim tekstovima koji se s djelima propisanim *Kurikul(um)om* povezuju načelima aktualizacije i postupnosti.

Navedena su još dva odgojno-obrazovna cilja:

„Učenik izražava svoj literarni doživljaj i objašnjava stav o književnome tekstu.“ (MZOS, 2019:96)

„Učenik se stvaralački izražava prema vlastitom interesu potaknut tekstom.“ (MZOS, 2019:97)

Kafkin opus jedinstvena je pojava u književnoj povijesti jer nudi širok spektar interpretativnih mogućnosti. Žmegač navodi kako je dokaz „fascinaciji koja zrači iz tekstova“ upravo „nesrazmjer između književnog djela, po opsegu skromna, i goleme kritičke i publicističke literature o njemu.“ (Žmegač,Škreb,Sekulić, 2003:331) Literatura koja tematizira Kafkin lik i djelo temeljena je na različitim pristupima interpretaciji – društvenopovijesnom, psihoanalitičkom, poststrukturalnom, biografskom, receptivnom. Najpopularnije interpretacije s navedenim uporištima novijeg datuma pronaći ćemo u dvama svescima istog imena *Kafkas Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*. Autori jednog sveska su Engel i Auerochs

(2010), dok su drugog Bettina von Jagow i Oliver Jahraus (2008). Među autorima tekstova koji Kafku objašnjavaju na temelju psihoanalize mogu se pronaći imena poput Henryja Sussmana i Thomasa Anza, dok se biografskim uporištima u analizi bave Michael Müller te Shahar i Ben Horin. Kao pisac moderne književnosti prikazan je tekstovima Scotta Spectora, a njegov jezik i način pripovijedanja tema su teksta Stanleyja Cornolda. Kafkinim su se djelom bavili i raniji znanstvenici i veliki pisci poput Hannah Arendt, Theodora Adorna, Mauricea Blanchota, Alberta Camusa, Eliasa Canettija, Kurta Wolffa i Milana Kundere.

Učenici četvrtih razreda gimnazije u dosadašnjem su se školovanju susreli s povijesnim prilikama s početka dvadesetog stoljeća, stvorili su čitateljske navike te mogu prepoznavati karakteristične tehnike pisanja. Susreli su se s teorijom psihoanalize, različitim mitološkim i religijskim tekstovima i u skladu s time u stanju su shvatiti interpretacije utemeljene na navedenim teorijama, uočiti problematiku koja se djelom otvara, tumačiti djela navedenim perspektivama te izraziti svoje stavove u stvaralačkom tipu nastave. U svim navedenim aktivnostima ključna je uloga nastavnika i čitanke koji učenike vode u spoznavanju različitih dimenzija djela. U idućem ćemo poglavlju prikazati alate kojima čitanka učenike vodi kroz interpretaciju djela.

5. Udžbenik – definicije i teorije

Udžbenik, tj. školski udžbenik tiskani je ili digitalni medij sastavljen prema znanstvenim, pedagoškim, psihološkim, didaktičko-metodičkim³, etičkim, jezičnim, likovno-grafičkim i tehničkim zahtjevima u *Republici Hrvatskoj* određenim *Udžbeničkim standardom*. Njime su regulirani i oblik udžbenika za pojedini razred i razinu obrazovanja, uporaba udžbenika za predmete s pretežno odgojnom komponentom te udio cijene elektroničkog dijela udžbenika u ukupnoj cijeni udžbenika koji se sastoji od tiskanog i elektroničkog dijela. *Standardom* se propisuje način rada i kriteriji za odabir članova stručnih povjerenstava koji utvrđuju usklađenost udžbenika s *Predmetnim kurikulum(um)om* i ostalim zahtjevima navedenim u regulirajućim dokumentima.

Udžbenici su regulirani i *Zakonom o udžbenicima za osnovnu i srednju školu*. Člankom 3 *Zakon* ih definira:

³ Didaktika je jedna od grana pedagogije čiji su predmet teorije, ideje, načela i upute usmjerene na uspješno organiziranje odgojno-obrazovnog procesa. Metodika je također pedagojska disciplina usmjerena na konkretne postupke u organiziranju odgojno-obrazovnog procesa s obzirom na njegov predmet.

„obvezni obrazovni materijal u svim predmetima, izuzev predmeta s pretežno odgojnom komponentom, koji kao cjelovit izvor za ostvarivanje svih odgojno-obrazovnih ishoda utvrđenih predmetnim kurikulumom, kao i očekivanja međupredmetnih tema za pojedini razred i predmet. Sadržaj i struktura udžbenika mora omogućavati učenicima samostalno učenje i stjecanje različitih razina i vrsta kompetencija, kao i vrednovanje usvojenosti odgojno-obrazovnih ishoda i očekivanja međupredmetnih tema.“ (Narodne novine, 116/18., članak 3.)

U našoj se znanstvenoj literaturi udžbenik definira kao „didaktičko-metodički oblikovano nastavno sredstvo“ (Poljak, 1980:29) te se njegovim didaktičko-metodičkim rješenjima bavi i Malić u *Koncepciji suvremenog udžbenika* (1986) za koje Matijević u članku *Udžbenik u novom medijskom okruženju* još godine 2003. piše:

„U određeno vrijeme (npr. zadnja desetljeća 20. stoljeća) te su didaktičke teorije i teorije udžbenika mogle zadovoljiti potrebe učitelja, autora udžbenika i škole. Danas treba ponuditi nova znanstvena objašnjenja, odnosno nove teorije odgojno-obrazovnog procesa i s tim povezane teorije udžbenika.“

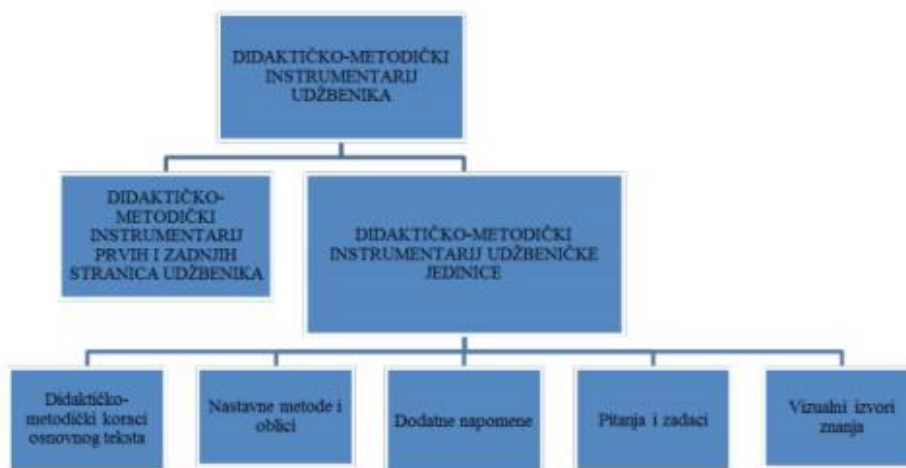
Uvidom u postojeću domaću literaturu, ali i konzultiranjem stranih autora, Bušljeta (2017:82-83) navodi kako postoje dva polazišta u definiranju udžbenika. Obilježja udžbenika ovise o teoretskom polazištu. Ono može biti njegova uloga u nastavi ili nam je polazište ono što udžbenik predstavlja. Autorica zatim navodi uloge koje su takvim definicijama udžbeniku dodijeljene – uvid u činjenice neovisan o nastavnim osobama, motivacija, izvor znanja koja učenici trebaju steći predmetom i širim kontekstom te afirmacija općeprihvaćenih vrijednosti. Ista autorica (2017:78) zaključuje kako udžbenik predstavlja „vrlo složeno djelo koje prezentira znanstveno, tehničko, zakonsko i kulturno stvaralaštvo, indicira političke i društvene težnje kao i odgojno-obrazovne dosege i stremljenja pojedine države.“

Nastava književnosti, a time i svaka čitanka, obuhvaćaju umjetnički, tj. književnoumjetnički i znanstveni sadržaj (Rosandić, 2005:22) – svojim umjetničkim aspektom čitanke učenicima pružaju uvid u svjetsku književnost, a time i njemačku na temelju reprezentativnih tekstova. Tekstovi služe kao temelji za stvaranje čitateljskih navika i čitateljske kulture učenika te na osnovi njih učenici stvaraju predodžbe o različitim nacionalnim književnostima, žanrovima i stilskim epohama. Iz navedenih je razloga važno pazljivo izabrati reprezentativne tekstove. Ulf Abraham u tekstu *Die Verwandlung* navodi razloge za interpretaciju upravo ovog teksta u nastavi – nastao je u godini važnoj za Kafkino stvaralaštvo, nije dug i obuhvaća motive karakteristične za ranog Kafku te je pogodan je za interpretaciju

pripravljene kao žanra. Tomu kao zaključak dodaje kako je *Preobražaj* klasični kanonski tekst, također i u smislu školske lektire. (Abraham, 2008:434)

5.1 Didaktičko-metodička rješenja udžbenika

Svaki udžbenik odlikuju didaktičko-metodička rješenja koja Bušljeta dijeli na način prikazan tablicom 1.

Tablica 1. Didaktičko-metodički instrumentarij udžbenika. (Bušljeta, 2017).

Predmet istraživanja ovoga diplomskog rada je cjelokupni didaktičko-metodički instrumentarij dvaju udžbenika jer svaka udžbenička jedinica nije neovisna o ostalim te o prvim i zadnjim stranicama udžbenika. Analiza će najprije obuhvatiti cjelokupni udžbenik te njegovu organizaciju, a zatim udžbeničku jedinicu u kojoj se interpretira opus Franza Kafka s obzirom na sastavnice navedene u tablici 1. Analizirat ćemo i didaktičko-metodičke korake osnovnog teksta koji se odnose na književno-umjetnički tekst. Obilježja koraka prikazat ćemo u slijedećem poglavlju, kao i na nastavne metode i oblike, dodatne napomene, pitanja i zadatke te vizualne izvore znanja.

5.1.2 Pitanja i zadatci

Pitanja i zadatci su osnovni elementi didaktičko-metodičkog ustroja udžbenika te imaju dvojaku svrhu – njima se provjerava znanje i potiče didaktički dijalog. U literaturi se mogu pronaći različita rješenja u klasifikaciji zadataka i pitanja. Na ovome mjestu valja prikazati najzastupljenija.

S jedne se strane pitanja i zadatci mogu usustaviti prema lokalizaciji u sklopu udžbeničke jedinice. Prema tome ih dijelimo na pitanja i zadatke kojima se invocira predznanje i na instrumentarij korišten tijekom interpretacije sadržaja. Na kraju cjeline možemo pronaći pitanja i zadatke koji služe za ponavljanje upravo obrađenog gradiva i pitanja i zadatke uz dodatne slikovne i pisane izvore.

Druga je klasifikacija pitanja prema aktivnostima koje od učenika zahtijevaju. Mogu biti otvorena i zatvorena, produktivna i reproduktivna te istraživačka i stvaralačka.

Otvorenim se pitanjima ne pretpostavlja jedan točan odgovor – *Zašto Gregora brine kašnjenje na posao?*. Ona zahtijevaju razmišljanje i opisne odgovore, dok zatvorena pitanja pretpostavljaju odgovore te postoji samo jedan točan odgovor – *Koliko je članova obitelji Samsa?* kao što je slučaj i kod reproduktivnih upita. Za razliku od zatvorenih upita, reproduktivni zahtijevaju prisjećanje i reprodukciju znanja što podrazumijeva duži odgovor – *Navedi obilježja moderne pripovijetke*. Produktivnim pitanjima se već naučeni sadržaji primjenjuju u novom kontekstu i usmjereni su na novu tematiku. *Koje su sličnosti Kafkine „Preobrazbe“ i kratke priče Maše Kolanović?*

Istraživački upiti podrazumijevaju učenikovu djelatnost samostalnog prikupljanja informacija i dolaženje do hipoteza i zaključaka. Istraživački i stvaralački upiti temelje se na aktivnom učenju te su svojstveni modernijim nastavnim metodama. Stvaralački zadatci i pitanja zahtijevaju rješavanje problema te kreativni i inovativni rad u svrhu organizacije znanja i ideja te samog čina pisanja, čitanja ili glume, zavisno od zadatka.

Pitanja se zatim mogu podijeliti i prema Bloomovoj taksonomiji na pitanja višeg i nižeg reda s obzirom na vrstu kognitivnih procesa pri njihovom rješavanju. Pitanjima nižeg reda pripadaju sva kojima se provjerava razumijevanje gradiva i zapamćivanje informacija, dok su pitanja višeg reda određena procesima analize, primjene, procjene i kreacije.

Ovim se podjelama mogu dodati i proširenja koja tumači Rosandić u opisu postavki problemske nastave te razlikuje problemska, perspektivna, uopćena i alternativna pitanja. Problemsko pitanje od učenika traži istraživanje – uočavanje problema, određenje njegovih osobitosti, postavljanje hipoteza te vrednovanje.

Perspektivna otvaraju nove vidike do kojih učenici dolaze metodom analize.

Uopćena pitanja su im vrlo slična, no umjesto otvaranja perspektive, ona od učenika iziskuju obrazloženje i razradu.

Alternativna pitanja nameću više mogućih rješenja stavljajući učenike pred dvojbu i tražeći opredjeljenje. (Rosandić, 2005:224)

Zvonimir Diklić u *Književnoznanstvenim i metodičkim putokazima nastave književnosti* svoju teoriju metodičkog ustrojstva sata temelji na Rosadnićevim postavkama. On nudi vrlo jednostavnu podjelu zadataka u interpretativnom procesu na (1) zadatke koji upućuju na predmet promatranja, (2) zadatke usmjerene na interpretativno-analitičku aktivnost i (3) zadatke usmjerene na psihološku aktivnost koja podrazumijeva razvoj emocionalno-intelektualnih sposobnosti. (2009:135)

Isti autor navodi kako su kretanja u metodici nastave književnosti usmjerena prema uspostavljanju novoga metodičkog sustava – problemsko-stvaralačke nastave koja se temelji na istraživanju i otkrivanju literarnih spoznaja i na kreativnoj djelatnosti učenika koji u središte stavlja tematsko-idejne i literarno-strukturne komponente književnog djela. (Diklić, 2009:120-121) U takvom je sustavu učenik emotivno i intelektualno aktivan na što ga potiču dobro strukturirani i smisleni zadaci i upiti.

Velik angažman učenika u nastavnom procesu vrlo je važan za kvalitetu nastave i ostvarivanje odgojno-obrazovnih ciljeva. Kafkin Gregor Samsa je zagonetan lik i neobična osobnost te su odnosi između njega i ostalih članova obitelji vrlo zanimljivi za istraživanje tijekom nastave. Diklić navodi kako književni lik čini temeljnu strukturnu nit književnoumjetničke tvorevine, a problemska se nastava temelji na konfrontaciji vlastitih spoznaja i iskustava sa spoznajama i porukama književnog djela, izazivanju dilema, opredjeljivanju i poticanju učenikova kritičkog stava. (Diklić, 2009:121) Ovakav je sustav pogodan za interpretaciju Kafkine pripovijetke.

5.1.3 Zadatci višeg reda – usmjerenost na kreativnost

U istraživanju koje je provela na uzorku 42 udžbenika matematike, književnosti i prirode i društva za sva četiri razreda razredne nastave Koludrović (2009) je analizirala zastupljenost zadataka koji potiču divergentno mišljenje kod učenika. Njezina je premisa da se njima potiče kreativno mišljenje učenika te zaključuje kako su zadatci koji potiču kreativno mišljenje najzastupljeniji u udžbenicima književnosti. Autorica je analizirala zadatke na temelju liste početaka pitanja i zadataka za poticanje kreativnog mišljenja D. Georgea koja se temelji na suvremenim tumačenjima kreativnosti u nastavi.

Kreativnost je, kao što smo već naveli, važan odgojno-obrazovni cilj u *NOK-u* te postoje različiti načini definiranja ovog pojma. Dok neki autori tvrde da je kreativnost odlika samo

nekolicine nadarenih ljudi, drugi kreativnost vide kao vještinu ili intelektualni proces rješavanja problema na inovativan način.

Autorice Gabelica i Težak ističu kako je ona važna odlika suvremene nastave kojom se mlade naraštaje priprema za „(su)djelovanje i stvaranje u društvu“. (2019:131) Društvo koje teži razvitku treba biti usmjereno na razvijanje otvorenosti, inovativnosti, autentičnosti, empatičnosti i kritičnosti pojedinca.

Analizirajući metodički instrumentarij čitanki za četvrti razred osnovne škole iste autorice drže kako je upravo instrumentarij „ono što čitanku čini interpretatorom jer on vodi i usmjerava učenike u pristupu djelu, odnosno služi kao poticaj za komunikaciju između učenika i književnog djela“. (Gabelica, Težak, 2019:78) U ovoj se analizi pitanja i zadatci dijele s obzirom na aktivnosti koje traže od učenika. Podijeljeni su na zadatke koji zahtijevaju reproduktivnost, kritičku deskripciju, povezivanje s osobnim iskustvima, proširivanje konteksta i korelaciju te one koji zahtijevaju imaginaciju. Navedene su aktivnosti usmjerene na razvoj kompetencija propisanih *NOK*-om i *Predmetnim kurikulum(um)om* poput rješavanja problema, donošenja odluka, kreativnosti i inovativnosti.

6. Udžbenik književnosti

Bežen nastavna sredstva naziva još *izvori znanja* ili *izvori odgojno-obrazovnih utjecaja*, a izvore za nastavu književnosti dijeli na primarne i sekundarne, pri čemu su primarni sva tekstualna sredstva, a sekundarni su oni nastali na osnovi tekstualnih. (1989:54 i dalje) Prema mediju dijeli ih na auditivne, audiovizualne ili vizualne izvore. Udžbenik je tako primarni metodički pripremljeni i obrađeni tekst za nastavu književnosti. Rosandić *udžbenik/čitanku*, kako on naziva udžbenik književnosti, definira kao temeljnu knjigu namijenjenu osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju koja sadrži izbor književnoumjetničkih tekstova odabranih prema estetskim i pedagoško-psihološkim kriterijima. Naziva je još *literarno-pedagoškom antologijom*. Srednjoškolski udžbenici uz izbor književnih tekstova sadrže i književnoteorijske i književnopovijesne prikaze. Sadržaj takve čitanke/udžbenika određen je *Predmetnim kurikulumom* te nastavne sadržaje prenosi prema zahtjevima teorije didaktičkog prijenosa. Njime se slijedi načelo primjerenosti doživljajno-spoznajnih mogućnosti učenika određene dobi, načelo odgojnosti te naposljetku načelo obrazovne i didaktičko-metodičke opravdanosti. (Rosandić 2005:161)

Rosandić dijeli *čitanke-udžbenike* prema metodičko-didaktičkoj oblikovanosti u pet kategorija – recepcijsko-reproduktivne, recepcijsko-produktivne, komunikacijske, razgranate i višeizvorne. S obzirom na vrstu udžbenika nastavniku i učeniku/učenici dodjeljuju se određene uloge. Učenici koji koriste recepcijsko-reproduktivnu *čitanke-udžbenik* su primatelji, tj. primateljice književnih sadržaja. Njihov zadatak u takvom sustavu je zapamćivanje i reprodukcija sadržaja. Takvi se kognitivni procesi se prema vrijedećim taksonomijama svrstavaju u procese nižeg reda. Ova se vrsta čitanke-udžbenika iz tog razloga u novije vrijeme ne koristi.

Recepcijsko-produktivna čitanka stavlja učenike u položaj estetskog subjekta koji promišlja i stvara na temelju književnog teksta te je takav udžbenik opremljen bogatim metodičkim instrumentarijem i likovno-grafičkim sadržajima.

Osnova komunikacijskoga tipa čitanke-udžbenika su literarno-estetska i didaktička komunikacija kojima se stvaraju situacije koje potiču spoznajnu ili doživljajnu djelatnost u različitim komunikacijskim oblicima. U čitankama takvi oblici moraju biti usklađeni sa zakonitostima estetske komunikacije, recepcije i spoznaje. Takav udžbenik od autora zahtjeva visoku razinu metodičke kreativnosti.

Razgranata čitanka-udžbenik sadrži više dijelova – uz čitanke nudi radne listiće, priručnik za nastavnu osobu i slične tiskane materijale, a višeizvorna čitanka obuhvaća različite medije. Suvremena nastava usmjerena je prema upotrebi različitih medija i iz tog razloga se pojavljuju otvoreni tipovi čitanke-udžbenika podložni aktualizaciji, usavršavanju i dopunama.

6.1 Sadržaj čitanke-udžbenika i metodički sustavi

Književnoumjetnički tekst središte je *čitanke/udžbenika* te se veći književni oblici pojavljuju u odlomcima, a lirske pjesme i kraći prozni oblici najčešće u cjelovitom obliku. Budući da u *Nastavnom planu i programu* te *NOK-u* broj tekstova nije određen, a smjernice za odabir navedene su samo za lektirna djela uz napomenu kako se ona trebaju povezivati sa suvremenim djelima, autori udžbenika samostalno odabiru većinu sadržaja prikladnih za svladavanje pojedinih odgojno-obrazovnih ciljeva.

Tekstovi su grafički posebno uređeni kako bi se olakšala njihova recepcija te su praćeni objašnjenjima na rubnici, pitanjima prije i nakon čitanja koja omogućuju interpretaciju, recepciju i estetsku prosudbu teksta. (Rosandić, 2005:163) Odlomci teksta su lokalizirani u

odnosu na cjelinu, a u srednjoškolskim čitankama-udžbenicima obvezna je i književnopovijesna lokalizacija. U kontekstu *čitanke/udžbenika* tekstovi se svrstavaju u pojedine tematske krugove ili kategorije određene književnim rodovima, opusom pisca i književnopovijesnim razdobljem.

Svaka je *čitanka/udžbenik* organizirana u skladu sa zahtjevima jednog ili više metodičkih sustava. U nastavi književnosti to su sustavi školske interpretacije, problemske nastave, stvaralačke nastave i otvoreni metodički sustav. (Rosandić, 2005:164) Svaki metodički sustav određuje sastavnice prema kojima su usustavljeni sadržaji nastavnih jedinica jer svaki sustav anticipira određenu vrstu aktivnosti učenika i nastavnika. Aktivnosti trebaju biti smisljeno organizirane prema načelu indukcije kako bi tvorile smislenu, koherentnu cjelinu nastavne jedinice.

Školska interpretacija zahtjeva doživljajno-spoznajnu motivaciju, književnoumjetnički tekst, metodički instrumentarij, zadatke za samostalan i istraživački rad i za učenike s posebnim interesima te rubnicu koja prati književnoumjetnički tekst. Slavić navodi kriterije za uspješnu školsku interpretaciju – jednostavnost i jasnoća, jezik koji je učenicima blizak i poznat, usmjerenost na sve važne elemente djela te pružanje *svježeg* pogleda na djelo. Školskom interpretacijom umjetnina se prikazuje kao jedinstvena pojava i kao zadnji kriterij autor navodi upoznavanje s kritikom o djelu koja je temelj za daljnje aktivnosti. (2011:137) Svaki od navedenih sustava sadrži instrumentarij kojim se u središnjem dijelu sata interpretira književno djelo.

Sastavnice koje čine metodički sustav problemske nastave su problemska situacija, književnoumjetnički tekst, problemski zadatci za otkrivanje teksta i prijedlog zadatka za samostalan rad.

U sustavu stvaralačke nastave čitanka-udžbenik sadrži stvaralačke zadatke, književnoumjetnički tekst, zadatke za stvaralačka preoblikovanja i samostalan rad.

6.2 Metodički instrumentarij čitanke prema Rosandiću

Rosandić (2005:166) metodičkim instrumentarijem naziva alate koji motiviraju na recepciju teksta, interpretaciju, usustavljivanje spoznaja i poticanje samostalne stvaralačke i istraživačke djelatnosti. Takvi alati moraju biti usklađeni s kognitivnim i spoznajnim mogućnostima učenika i zahtjevima teksta. Doživljajna ili recepcijska sposobnost učenika

određena je stečenim životnim iskustvom koje je u svezi s književnoumjetničkim tekstom te općenito s učenikovim čitateljskim, literarnim i intelektualnim iskustvom, znanjem i sposobnostima.

Autor udžbenika-čitanke metodičkim instrumentarijem vodi učenike kroz tekst te predviđa moguće zapreke u recepciji i osmišljava načine kako premostiti zapreke. Pri interpretaciji teksta udžbenik nudi pitanja, zadatke, objašnjenja, citate, didaktički dijalog, grafička i likovna sredstva i rubnicu. Temelji se na literarno-estetskoj komunikaciji. Interpretacijom temeljenoj na tekstnoj i dijaloškoj metodi književnome tekstu pridodaju se i prateći tekstovi koji otvaraju obzore, nove pristupe i načine tumačenja i vrednovanja. To su tekst o piscu, razni književno-kritički, književno-znanstveni te druge vrste tekstova koji prate interpretaciju. (Rosandić, 2005:170)

Razlikuje tri vrste metodičkih sredstava⁴ čitanke:

- *Metodička sredstva koja uvjetuju recepciju teksta (čitanje, slušanje, doživljavanje)*
- *Metodička sredstva koja omogućuju razumijevanje i tumačenje teksta*
- *Metodička sredstva koja služe poticanju i razvijanju stvaralačkog rada učenika/učenica*
(2005:711ff.)

6.2.1 Metodička sredstva koja uvjetuju recepciju teksta

Metodički alati za recepciju teksta su, kao što je već spomenuto, prilagođeni učenicima sadržajem, jezikom te estetskom razinom i razvrstavaju se na tekstne, slikovne i grafičke. U tekstna sredstva se ubrajaju:

- *Objašnjenja nepoznatih riječi, pojmova i imena,*
- *Objašnjenja strukturnih elemenata teksta (teme, kompozicije, umjetničkog izraza),*
- *Uspostavljanje doživljajno-spoznajnog konteksta za recepciju teksta (motivacije)*
(Rosandić, 2005:711)

⁴ Metodička sredstva se u ovome značenju mogu staviti u sinoniman odnos s metodičkim instrumentarijem koji smo prema Rosandićevoj teoriji objasnili u prethodnom poglavlju.

6.2.2 Metodička sredstva koja omogućuju razumijevanje i tumačenje teksta

Na ovoj je razini zadaća svakog udžbenika književnosti stvoriti uvjete za razumijevanje umjetničkog teksta, dakle za uočavanje i identifikaciju njegovih osobitosti pitanjima i zadacima koji učenika potiču na kognitivne procese uočavanja, raščlambe i usporedbe.

Rosandić navodi tri vrste pitanja i zadataka ovoga tipa:

- *Pitanja i zadaci percepcijskog tipa*
- *Pitanja i zadaci analitičko-sintetičkog tipa*
- *Pitanja i zadaci kvalifikacijskog tipa* (Rosandić, 2005:711)

U metodička sredstva ove razine ubrajaju se i objašnjenja i komentari koji učenicima približavaju tekstualne sadržaje. Tekstovi mogu biti književnoteorijski, književnopovijesni, lingvistički, stilistički, sociološki, psihološki, filozofski i kulturološki. Uz objašnjenja i komentare mogu se prepoznati i tablice i sheme, književnokritički tekstovi te ostala sredstva koja se međusobno nadopunjuju.

6.2.3 Metodička sredstva koja potiču i razvijaju različite oblike samostalnoga stvaralačkog rada učenika/učenica

Uz prethodno navedene, udžbenik/čitanka nudi sredstva za poticanje samostalnoga rada koja se mogu podijeliti na zadatke vježbe stvaralačkog, istraživačkog i reproduktivnog tipa. Takvi su zadaci inspiracijski i sadržajno vezani uz književne sadržaje te su usmjereni na poticanje razvoja kompleksnih, viših razina kognitivne i afektivne domene.

6.3 Čitanje književnoumjetničkog teksta u nastavi književnosti prema Rosandiću i Dikliću

Literarno-estetska komunikacija podrazumijeva interpretativno čitanje naglas i u sebi. Čitanje u sebi je dominantnije u višim razredima osnovnih i kasnije u srednjoj školi. Tada govorimo o pojedinačnoj literarno-estetskoj komunikaciji ostvarenoj individualnim čitanjem. (2005:184) Rosandić razlikuje dvadeset i tri vrste čitanja u sebi – spontano (neusmjereno), usmjereno (čitanje sa zadatkom), izborno, čitanje sa zapisivanjem, stvaralačko, kritičko, spoznajno, analitičko, aktivno, površno, čitanje s preskakanjem, ponovno, čitanje po vlastitom

izboru, obvezatno, čitanje s otkrivanjem „zlatne jezgre“, čitanje s otkrivanjem tematskih riječi, konotativno, denotativno, čitanje s razumijevanjem, imaginativno, anticipacijsko, pomno i interaktivno.

Za naše istraživanje valja prije svega izdvojiti usmjereno čitanje koje je sastavni dio većine nastavnih sati i samostalnog čitanja lektire. Na taj način učenicima se zadaju pitanja i zadatci kojima se uklanjaju eventualne poteškoće pri čitanju jer usmjeravaju učenika na važne razine teksta – tematsko-idejnu, kompozicijsku i jezično-stilsku. Ono je utemeljeno na različitim teorijama – teoriji intuicije⁵, fenomenološkom učenju⁶ te ostalim teorijama interpretiranja. Udžbenici usmjereni na ovakav tip čitanja uključuju pitanja i zadatke utemeljene na slikovnoj ili pojmovnoj spoznaji.

Stvaralačko čitanje od učenika zahtijeva primanje, preradu i aktualizaciju poruka pročitanih u tekstu te njihov prijenos u drugi oblik ili medij. Time se učenika potiče na razvoj literarne senzibilnosti, recepcijske spremnosti, senzorne, emocionalne i intelektualne pokretljivosti, originalnosti, analitičnosti, asocijativnosti te sposobnosti stvaranja vlastitog metateksta.

Rosandić navodi kako kritičko čitanje zahtijeva od učenika sposobnost proizvođenja ideja potaknutih tekstom, njihova usustavljivanja te vrednovanja s estetskog, moralnog i društvenog gledišta. U udžbenicima se takvo čitanje anticipira zadacima koji potiču učenike na postavljanje pitanja, izricanje stavova i ocjena na temelju kojih se učenici usmeno ili pismeno izražavaju. (Rosandić, 2005:185)

Diklić u poglavlju *Funkcija čitanja u nastavi književnosti* navodi kako su čitanje i tumačenje teksta usko povezani te se međusobno nadopunjuju. Čitanjem se aktiviraju emocionalni, imaginativni i intelektualni psihički procesi te drži kako je u nastavi književnosti potrebno afirmirati različite vrste čitanja kako bi se ostvarile odgojno-obrazovne i funkcionalne zadaće nastave književnosti. Zadaće poput savladavanja brzine čitanja, osposobljavanje za doživljavanje i razumijevanje pročitano, izražajno čitanje, razvijanje istraživačkih, spoznajnih i stvaralačkih sposobnosti. (Diklić, 2002:110)

Autor klasificira čitanje u nastavi književnosti u pet kategorija.

⁵ Prema teoriji intuicije čitatelj djelo doživljava intuitivno, posredstvom imaginacije te Benedetto Croce razlikuje intuitivnu i logičku spoznaju kojima čitatelj spoznaje tekst u obliku slika ili pojmova.

⁶ Utemeljitelj fenomenologije je Edmund Husserl čije se učenje temelji na razlici između izraza i znaka, upućivanja na fenomen i dokazivanja istoga.

(1) Najprije čitanje razlikuje prema govornoj i negovornoj realizaciji. (2) Zatim razlikuje vrste čitanja s obzirom na čitatelja i prema tome koliko osoba čita. Drugoj skupini tako pripadaju individualno, zorno, nastavnikovo, učenikovo, glumačko, recitatorsko i čitanje po ulogama. (3) Treća kategorija je čitanje s obzirom na mjesto čitanja – razredno i izvanrazredno. Predzadnjoj skupini (4) pripadaju vrste čitanja s obzirom na doživljajno-spoznajne zadaće – logičko, usmjerenost, analitičko, kritičko, izražajno, interpretativno, stvaralačko, scensko, konotativno i denotativno. Autor još razlikuje (5) posredno i neposredno čitanje s obzirom na način primanja. (Diklić 2002:110-111)

Nakon što smo prikazali odgojno-obrazovne ishode NOK-a kojima su određeni nastavni sati interpretacije Kafkinih djela te prikazali čimbenike kojima se takva interpretacija u udžbeniku uozbiljuje, za analizu udžbenika potreban nam je još uvid u piščevo stvaralaštvo te samu pripovijetku *Preobražaj*.

7. Franz Kafka

Na mnogim se mjestima u književnoznanstvenoj literaturi može pronaći zaključak kako je Franz Kafka u pisanju pronalazio oazu u kojoj je uspijevaao na jedinstven način osvijetliti svoje unutrašnje sukobe koji su rezultat nemogućnosti prilagodbe vlastitoj okolini. Tietzsch (2006) piše kako se njegovo pisanje može smatrati kao neka vrsta suočavanja s vlastitom sudbinom.⁷ Centralni problemi su njegov odnos s ocem, izostanak roditeljske prisutnosti u djetinjstvu te kasnija Kafkina nemogućnost udovoljavanja očevim očekivanjima, očeva tiranija i okrutnost u njihovom odnosu. Sve navedene probleme Kafka opisuje u *Pismu ocu* koje je prateći tekst pripovijetke u jednom od udžbenika.

Utjecaj biografskih elemenata pronalazimo i u pripovijetki *Preobražaj* te je na ovome mjestu potrebno objasniti važne točke u Kafkinoj biografiji koje su ga oblikovale kao osobu i odražavaju se u sadržajima njegovih djela. On ih i sam tematizira u *Dnevniku*, *Pismu ocu* te pismima svojim prijateljima i partnericama.

7.1 Životopis Franza Kafke

⁷ URL: <https://www.hausarbeiten.de/document/58322>

Franz Kafka rođen je 3. srpnja 1883. kao prvo dijete Hermanna i Julie Kafka (rođ. Löwi), dobrostojećih praških Židova. Njegova obitelj, predvođena snažnom figurom oca Hermanna, bavila se veleprodajom galanterije. Kako je obitelj bila posvećena poslu što je karakteristično za Kafke, Franz je odrastao uz guvernante i kuharice te je u ranom djetinjstvu izostala majčina figura u njegovom odgoju.

„Franzovo djetinjstvo bilo je, prema svim svjedočanstvima, neizrecivo samotno. Njegov odgoj bio je uglavnom prepušten guvernantama i bezdušnoj školi.“ (Brod, 1976:12)

7.1.1 Julie Löwy, Kafkina majka

Kafkino djetinjstvo, kao uostalom i djetinjstvo njegove majke, obilježile su smrti najbližih i tuga.

S navršениh 26 godina Julie upoznaje Hermanna Kafku, svojega budućeg muža. Franza su dobili deset mjeseci nakon vjenčanja te nedugo zatim u vrijeme kada su donosili velike odluke vezane uz obiteljsku firmu, obitelj je dobila još dvoje djece – sina Georga koji je umro nakon petnaest mjeseci te 1887. Heinricha koji je umro sa samo šest mjeseci.

Tako je Julie Kafka do svoje tridesete godine doživjela niz trauma koje su se odrazile na njezinu osobnost o kojoj Mitscherlich Nielsen u *Psychoanalytische Bemerkungen* (1976:65) piše kako je upravo njezin odnos s mužem, tj. nemogućnost suprotstavljanja njegovim zahtjevima i ponašanju posljedica trauma koje je doživjela. Komentirajući rasplet situacije nakon smrti njihovih dvoje djece, Mitscherlich i Nielsen ističu Hermannovo zahtijevanje da mu Julie bude potpuno posvećena što joj nije ostavljalo vremena za osvještavanje vlastite tuge i ostavilo je velike posljedice na nju, ali i na njihovog sina Franza.

Kreis (1983:383) navodi kako se nestabilnost Kafkine majke također se manifestirala snažnom emocionalnom privrženosti za sina kako te i sam Kafka opisujući razlike između obitelji Kafka i Löwy karakteristike majčinog obiteljskog stabla opisuje riječima „prkos, osjetljivost, osjećaj pravednosti, nemir“. (Brod, 1976:21)

Ključnim se čini događaj iz godine 1919. kada je Franz napisao opširno *Pismo ocu* u kojemu se potpuno otvorio te mu pokušao povjeriti svoje najdublje emocije uz samoosvješćivanje i njihovu samoanalizu. U želji da iskaže svoje osjećaje vezane uz njihov odnos, ali u strahu pred očevom figurom, na što se, uostalom, i referira u pismu, daje majci

pismo kako bi ga ona prosljedila ocu, što ona ne čini „A majka nije pismo ni prosljedila nego ga je vratila Franzu s nekoliko umirujućih riječi.“ (Brod, 1976:18)

Kratki diskurz o odnosu majke i Franza neophodan je za shvaćanje autorova položaja u obitelji i osjećaja neshvaćanja i nepripadanja koji se u djelu manifestiraju načinom pripovijedanja, tvorbom paradoksalnih svjetova i bezizlaznim sudbinama njegovih likova, a mogu se objasniti psihoanalitičkim pristupom.

7.1.2 Djetinjstvo

Kafka je vodio *Dnevnik* koji uvelike pomaže u rekonstrukciji njegova života. U kasnijim životnim fazama često se referirao u vlastitim analizama odnosa i situacija iz djetinjstva na djetinjstvo i odgoj. Upoznat s Freudovom teorijom psihoanalize i nesvjesnoga objašnjavao je svoje strahove, svoju nesigurnost i osjećaj nepripadnosti.

Nakon smrti dvojice braće Franz je dobio tri sestre – Elli je rođena 1889, Valli 1890, te Ottla 1892. To je značilo da je Franz od Elli bio stariji šest godina, a od najmlađe Ottele devet te je razlika u godinama bila prevelika da bi u njihovom društvu pronašao lijek za svoj osamljenost. „Franz se malo igrao sa sestrama, razlika u godinama bila je prevelika i čini se, dapače, da je davala povoda za sitne razmirice među djecom.“ (Brod, 1976:17) I sam Kafka u *Dnevniku* piše kako je nakon smrti braće i rođenja sestara neko vrijeme živio sam okružen starim odgojiteljicama i tužnim guvernantama jer su njegovi roditelji puno vremena provodili u trgovini. (Kafka, 1970:193)

Po očevoj želji pohađao je njemačke škole te se u njihovoj obitelji govorilo uglavnom njemački što je rezultiralo time da ga je Kafka govorio tečno jer se u obitelji smatralo kako je njemački sredstvo društvenog napretka. Godine 1889. krenuo je u njemačku školu za dječake (*Deutsche Knabenschule*), a nakon nje u njemačku gimnaziju (*Altstädter Deutsches Gymnasium*). Njemačka je manjina u Kafkino vrijeme u Pragu bila poprilično zatvorena zajednica čiji su članovi bili na visokim pozicijama u društvu te su posjedovali vlastite obrazovne i kulturne ustanove. Kafkinom ocu Hermanu bilo je važno da se njegova djeca istaknu u društvu te dožive društveni ugled. Već je u ovo vrijeme Kafka bio literarno aktivan, naime od 1897., no zbog nesigurnosti je spalio vlastita mladenačka djela.

7.1.3 Odnos s ocem, Hermannom Kafkom

„Franz je cijelog života stajao u sjeni tog moćnog oca koji je i po vanjštini bio neobično impozantan, velik, širokih ramena.“ (Brod, 1976:10)

Hermann Kafka imao je vlastitu viziju i načine odgoja djece što je Franzu bila centralna motivacija za njegova razmišljanja, bijeg od svijeta, nesigurnost i naposljetku literarni rad. Otac je, prema Franzovim riječima, pravi Kafka po svojoj snazi, zdravlju, apetitu, snažnom glasu, elokventnosti, samodopadnosti, izdržljivosti, prisebnosti i velikodušnosti. Upravo su to osobine koje je Franz teško mogao povezati s vlastitom osobom te je oca doživljavao dalekim, stranim, ali istodobno ga je jako cijenio i htio mu se približiti.

„Ono što je čudnovato ne leži u tome što je Franz rano osjetio karakter svoga oca kao nešto tuđe, a uz to divljenja vrijedno po živahnosti i snazi. Čudnovato je što je on i u kasnijem životu silno želio očevo odobravanje, koje nikako nije mogao postići.“ (Brod, 1976:30)

Franzov djed, Hermannov otac, bio je mesar te je Hermannovo djetinjstvo obilježeno teškim radom, a kasnija mladost ratnim iskustvom. Franzu i ostaloj djeci često je pripovijedao o vlastitom djetinjstvu te je na vrlo grub način uspoređivao svoja iskustva iz djetinjstva s onima svoje djece o čemu Franz piše kao o hvalisanju i prigovaranju.

„Ja bih ga rado slušao kad bi naširoko pričao o svojoj mladosti i roditeljima, ali mučno je slušati sve to u hvalisavom i svadljivom tonu. Svaki čas zamahne rukama i uzvikne: Tko to danas pamti! Što znaju djeca! To nije nitko propatio! Djeca to ne razumiju.“ (Brod, 1976:10)

U poglavlju ovoga rada o Franzovoj majci napomenuto je kako je otac zahtijevao da se ona tijekom dana potpuno posveti njihovom obiteljskom obrtu, a kasnije mu bude družica u igranju karti što nije ostavljalo vremena za odgoj djece.

Kafkin otac utjecao je na odabir sinovog zanimanja te Kafka 1901. prema vlastitoj želji najprije upisuje, prema Brodovim bilješkama, kemiju pa germanistiku i povijest umjetnosti, da bi se naposljetku prema očevoj želji prebacio na studij prava gdje je upoznao praškoga književnika Maxa Broda. Njih dvojica bili su članovi *Louvrezirkela*, društva filozofa te Brod u zapisu o Kafki piše kako se na njemu nije mogla prepoznati duševna bol o kojoj je pisao u *Pismu ocu*, no tek se dala naslutiti u vrlo bliskom odnosu.

„Nije se primjećivalo da bi bio opterećen prisilnim sumornim dojmovima iz djetinjstva, dekadencijom ili snobizmom, što se moglo lako javiti kao izlaz iz potištenosti, niti da je bio skrhan u duši. Ono što je napisano u Pismu ocu kao da izvana nije postojalo ili se pokazivalo više preko navještaja i samo u vrlo povjerljivom dodiru.“ (Brod, 1976:38)

Otac Hermann usadio je svom sinu mišljenje kako se od umjetnosti ne može živjeti te je Franz, nakon što je završio studij isključivo birao poslove koji ne zahtijevaju puno vremena i truda. Imperativ mu je bio literarni rad te je pokušavao balansirati između pogleda na svijet usađenog u djetinjstvu i vlastitih želja.

Mokoš Bukvić (2011:18) kao zaključak o problematici odnosa između Franza i njegovog oca Hermanna Kafke iz psihoanalitičke perspektive zaključuje kako je otac svojim odgojnim metodama utjecao na gubitak samopoštovanja kod mladog Kafke. Njegovo psovanje, prijetnje i ironija utjecali su na njega tako da je poprimio osjećaj krivnje i izgubio samopouzdanje. Mokoš Bukvić se poziva na teoriju psihoanalize prema kojoj su odnosi iz djetinjstva odlučujući, a Kafku su teško ranili.

7.1.4 Tijelo

U *Preobražaju* svjedočimo fizičkoj metamorfozi protagonista (prema nekim tumačenjima) koju možemo povezati s Kafkinim vlastitim doživljajem tijela. Kafka svoja psihička stanja u zapisima koja su nam dostupna često opisuje doživljajima vlastita tijela. Još kao malo dijete Franz nije nalikovao očevoj strani obitelji, koju je Brod u Kafkinoj biografiji opisao kao ogromne ljude (Riesenmenschen), nego je bio mršav, boležljiv, šiljatih ušiju te velikih očiju:

„Jedna slika iz djetinjstva pokazuje petogodišnjeg tankog dječaka s upitnim pogledom u velikim očima i stisnutim svojeglavim usnama. Crna kosa pada mu gotovo do obrva i pojačava dojam preteče mrzovolje, skupa s rukama što više mlohavo.“ (Brod, 1976:17)

Njegovo držanje odražavalo je osjećaj manje vrijednosti koji se očituje u sljedećem citatu. Kafka je sam sebe doživljavao ružnim te se bojao ogledala:

„Posljedica je toga bila da sam lošim odijelima prilagodio i držanje, hodao pognutih leđa, iskrivljenih ramena, nespretnih ruku. Bojao sam se ogledala jer mi se činilo da neminovno pokazuju moju ružnoću, koju nisu ni mogla odraziti sasvim vjerno jer, da sam zbilja tako izgledao, pobuđivao bih još veće čuđenje. (...)“ (Brod, 1976:14)

7.1.5 Stvaralaštvo

Djela koja je napisao za vrijeme studija – a pisao je pjesme u prozi i pripovijetke – Kafka je spalio, a prvo sačuvano djelo je *Opis jedne borbe (Beschreibung eines Kampfes)* iz godine 1904. Tri godine poslije napisao je *Pripreme za vjenčanje u zemlji (Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande)*, a godinu nakon toga objavio je prve tekstove.

Godinu dana nakon završetka studija bio je zaposlen u privatnom osiguranju *Assicurazioni Generali* te nakon toga do umirovljenja 1922. u *Arbeiter-Unfallversicherung-Anstalt für das Königreich Böhmen* u Pragu na radnom mjestu koje je odgovaralo njegovim željama. Mogao je raditi do tri sata popodne kako bi mu preostalo vremena za bavljenje umjetnošću. Odselio se od roditelja te počeo prihvaćati svoju osobnost i sudbinu, no oni su i dalje vršili pritisak na njega. Krajem prvog desetljeća dvadesetog stoljeća Kafka je započeo pisanje svoga *Dnevnika*.

Godina 1912. literarno je vrlo plodna godina za Kafku jer piše *Osudu (Das Urteil)*, *Preobražaj (Die Verwandlung)*, *U kažnjeničkoj koloniji (In der Strafkolonie)*. Kasnije 1914. piše romane *Amerika (Der Verschollene)* i *Proces (Der Prozess)* i godine 1922. *Dvorac (Das Schloss)* i *Umjetnik u gladovanju (Ein Hungerkünstler)*.

Bio je veoma kritičan prema svom literarnom radu te je od prijatelja Maxa Broda u oporuci zatražio da uništi tj. spali neobjavljena djela, što on nije poslušao te je prema vlastitim predodžbama i svojem literarnom ukusu uređivao i priređivao Franzova djela za tisak. Kafka se u dvama pismima koja je Brod pronašao u njegovom stolu referira na uništavanje njegova djela:

„Najdraži Max,

Moj posljednji zahtjev: sve što ostavljam za sobom (...) pod čime mislim na bilježnice, rukopise, pisma moja i tuđa, skice i slično, treba spaliti nepročitano i do posljednje stranice, što vrijedi i za sve moje zapise ili bilješke koji su kod tebe ili drugih ljudima od kojih ih trebaš izmoliti u moje ime. Oni koji ti ne predaju pisma moraju ih barem vjerno spaliti.

Tvoj Franz Kafka“ (Kafka, cit. prema: Balint, 2019:120)

U drugom pismu još preciznije definira svoju želju:

„(...) Za slučaj, dakle, evo moje oporuke koja se tiče svega što sam napisao: od svih mojih zapisa, jedine knjige koje mogu ostati jesu *Osuda*, *Ložac*, *Preobražaj*, *U kažnjeničkoj koloni*, *Seoski liječnik* i pripovijetka *Umjetnik u gladovanju*. (...) Ali sve moje drugo što postoji (...) mora se spaliti bez iznimke, i molim te da to učiniš što prije.“ (Kafka, cit. prema: Balint, 2019:120)

Brod je Kafki još za života uređivao tekstove te ih objavljivao nakon mukotrpnih nagovaranja i molbi. Naglašavao je kako mu neće uslišati želju da uništi njegova djela i zamolio ga neka to zatraži od nekoga drugoga. Kafka je unatoč svemu odlučio zamoliti Broda da ga paljenjem njegovih zapisa pošalje u zaborav. A Brod je, pokušavajući na neki način ostati vjeran prijatelju u svojoj izdaji, prije objave ostalih djela objavio dva prethodno priložena Kafkina pisma. Balint komentirajući Brodov čin piše: „Kaže se da bez Jude ne bi bilo raspeća. A bez Broda ne bi bilo Kafke. Ne možemo a da ne čujemo Kafkin glas kroz Brodova usta; znali mi to ili ne, Kafku čitamo brodovski.“ (Balint, 2019:128) Shahar i Ben-Horin komentirajući Brodov angažman u slučaju Kafkine ostavštine i pozivajući se na Blanschotov esej *Kafka i Brod* iz godine 1954. ističu kako je Brodov pokušaj da uđe u Kafkin svijet, dovrši mu djela i pojednostavi ih pogrešan. (Shahar, Ben-Horin, 2008:93)

Franz Kafka umire 3. lipnja 1924., mjesec dana prije svog rođendana od tuberkuloze koja je u zadnjem mjesecu njegova života toliko uznapredovala da se više nije liječio jer je smrt bila neumitna.

8. *Preobražaj*

Pripovijetka *Preobražaj* je najpoznatije Kafkino djelo. Tematizira, kao što i sam naslov nagovještava, preobrazbu mladog trgovačkog putnika Gregora Samse u životinju i to kukca, ogromnog kukca (ungeheueres Ungeziefer). Njegova se preobrazba odvila prije samog početka pripovijetke te čitatelj na početku s Gregorom proživljava njegovo (ne)shvaćanje i (ne)prihvatanje novonastale situacije. Gregor je glavni (anti)junak ovog djela, a u radnji sudjeluju još njegovi roditelji i sestra, prokurist iz firme u kojoj je Gregor zaposlen, spremačica te trojica muškaraca kojima je obitelj Samsa iznajmila sobu svoga stana. Radnja se odvija vrlo sporo, a dugi pasaži između rijetkih pomaka u pripovijesti ispunjeni su Gregorovim unutarnjim monologima, u kojima se on, budući da je zadržao ljudski razum i osjećaje, gubi u vrtlogu paradoksalnih misli. Osjećajući se odgovornim za uzdržavanje vlastite obitelji koja je nakon financijskog sloma uslijed kraha obiteljske firme ostala u dugovima, Gregor pokušava pronaći

rješenje da nastavi obavljati posao koji mu se gadi te tako otplatiti dugove i uzdržavati obitelj. Svoje trenutno stanje opisuje kao običnu prehladu, ne začuđuje ga sama preobrazba te razmišlja o načinima kako će doručkovati te otputovati na posao te ispričati se nadređenima zbog kašnjenja. Hoseman (2007) u tekstu *Das Groteske in der Literatur - Franz Kafkas "Die Verwandlung"* piše kako je groteskna predodžba o ogromnom kukcu koji sjeda za stol doručkovati i želi putovati vlakom na posao te njegovo objašnjenje trenutnog stanja kao obične prehlade.⁸

Do kraja čitatelj nultom fokalizacijom prati pripovijest u razdoblju od nekoliko mjeseci koja završava smrću glavnog junaka.

8.1 Kafkijansko – obilježja Kafkina stila

Kafka jednostavnim jezikom tvori bizarne svjetove paradoksa. Takvi svjetovi na čitatelja djeluju groteskno i bolno, a nestvarni događaji dobivaju obličje normalne ovozemaljske stvarnosti smještene u kulise grada i probleme građanske obitelji.

„Neko raspoloženje, koje se javlja prilikom čitanja Kafkinih djela, nije pri tome daleko od mogućeg iskustva svagdašnjice : u svakoj sudskoj ili liječničkoj čekaonici ono će nas vrlo lako u nekoj mjeri obuzeti. Kafka je samo takvo raspoloženje doveo do vrhunskog umjetničkog izraza, a kako je u tome uspio govori i pridjev "kafkijanski" koji je ušao i u svagdašnji govor.“
(Solar, 2003:293)

Kafkine tehnike jedinstvena su književna pojava te njima začuđuje, šokira čitatelja uvučenog u svijet mučnih represija glavnih junaka koji pokušavaju pronaći izlaz iz situacije na koju ne mogu utjecati jer nevidljiva, njima nepoznata viša instanca ima nadmoć nad njima. Junaci su obilježeni ambivalentnošću istodobnog postojanja i nepostojanja, oni su izgubljene osobnosti, a u svijetu kojim vladaju njima nepoznata pravila ne pronalaze svoju svrhu te se osjećaju suvišnima, izdvojenima, bezličnima. „Gregor je brže-bolje povukao plahtu još niže i još je više naborao, sve skupa je zaista izgledalo samo kao slučajno prebačena plahta preko kanapea. Gregor se ovaj put okanio i izvirivanja ispod plahte, odrekao se zadovoljstva da već ovaj put vidi majku (...)“ (Kafka, 2008:233) Kafka Gregoru u njegovom obezličanju oduzima ljudski oblik te u razvoju pripovijetke i glas. Gregorova nijemost, nevidljivost i ništavnost koju je živio manifestirala se u svoju fizičku reprezentaciju – kukca. Preobrazba čovjeka u kukca se na taj način može tumačiti kao rezultat Gregorove dotadašnje nevidljivosti – takvu ćemo

⁸ URL: <https://www.grin.com/document/76816>

perspektivu dublje razraditi u poglavlju o psihoanalitičkim aspektima djela. Nakon preobrazbe on je na rubu postojanja, više nije član društvene zajednice, a ni vlastite obitelji.

Gregor se i u obličju kukca nada kako će ga sestra Greta razumjeti, no sada više nije u mogućnosti verbalizirati svoje želje, što međutim nije učinio ni prije preobrazbe. Tiranija njegovog oca, ali i šefa u vremenu prije preobrazbe Gregoru su bile potpuno prihvatljive što se može potkrijepiti njegovim razmišljanjima tijekom posjeta prokurista. Prokurist se zgražao njegovom pojavom, dok je Gregor smišljao načine kako da se dostojno ispriča zbog zatekloga stanja te obećaje da će se sve ponovo vratiti u normalu. On je svoju okolinu prihvatio kao stroj koji melje bez ikakvih pokušaja suprotstavljanja i bez promišljanja o uzroku svoje sudbine.

U književnoznanstvenoj literaturi se već od prvog izdanja *Preobražaja* vode diskusije o njegovom tumačenju, ponajviše o tumačenju glavnog motiva preobražaja koji prema nekim autorima treba shvaćati kao alegoriju ili pak kao fikciju o realnoj metamorfozi čovjeka u životinju. (Hoseman, 2007)⁹

8.2 Obiteljski odnosi – karakterizacije likova i odnosa

8.2.1 Gregorov otac

Nakon Gregorove preobrazbe događaju se, jedna za drugom, preobrazbe ostalih članova obitelji Samsa. Gregorov otac, čije ime čitatelju tijekom cijele pripovijetke ostaje nepoznato, nakupio je visoku svotu dugova neuspjelom poslovnom idejom, te je, pod izlikom tjelesne slabosti, prestao uzdržavati obitelj prepuštajući taj zadatak Gregoru. Riječ *prepustio* u ovome se kontekstu možda čini neprikladnom, no uzevši u obzir da je Gregor bespogovorno prihvatio nametnutu ulogu i cijelu svoju egzistenciju podredio ispunjavanju dosadašnjeg očevog zadatka radeći posao koji blago rečeno ne podnosi, ipak ćemo ostati pri tom izrazu.

Iako je jedini u obitelji zarađivao, Gregor nije imao uvid u obiteljske financije. Tek nakon preobrazbe slušajući razgovore obitelji u drugoj sobi, saznaje da obitelj posjeduje poveću svotu ušteđevine kojom su se mogli otplatiti dugovi, a Gregor napustiti sadašnje radno mjesto. Ocu očito nisu bile važne njegove želje, njemu je Gregor bio samo izvor financijske sigurnosti što se može dokazati upravo očevom preobrazbom.

⁹ URL: <https://www.grin.com/document/76816>

„Otac je, doduše, bio zdrav, ali star čovjek koji već pet godina nije ništa radio i nije se mogao u sebe previše pouzdati; u tih pet godina, koje su bile prve ferije u njegovom mukotrpnom, a ipak neuspješnom životu, bio se prilično usalio i postao je vrlo trom.“ (Kafka, 2008:230)

U očevoj su karakterizaciji nezaobilazni susreti njega i preobraženog Gregora. Polazeći od činjenice da je u oklopu životinje i dalje njegov sin, očeve reakcije mogu se objasniti samo potisnutim emocijama te egoizmom.¹⁰

Naime, po dolasku prokurista, otac se srami Gregorove pojave te zahtijeva da se sakrije kako ga prokurist ne bi vidio, a u kasnijim bliskim susretima ga otac gura, udara i gađa jabukama. Te iste jabuke za Gregora su presudne jer su mu se zaglavile u oklop i tako trunule u njemu sve do same smrti te je vjerojatno i uzrokovale.

„Otac je, s neprijateljskim izrazom na licu, stiskao šaku kao da bi najradije odgurao Gregora natrag u njegovu sobu, a onda se nesigurno osvrne po dnevnoj sobi, zakloni oči rukom i brizne u plač tako da mu se zatresoše snažna prsa.“ (Kafka, 2008:219)

Malobrojne su epizode u kojima je otac aktivni sudionik jer je u najvećoj mogućoj mjeri izbjegavao susret sa sinom, a i majka i Greta su se, u strahu od očevog mišljenja i naglih i nepromišljenih reakcija, ustručavale pitati ga za pomoć. Strah pred očevom figurom najbolje je prikazan u situaciji kada je majka, iako slaba i mučena astmom, pomogla Greti iznijeti namještaj iz Gregorove sobe nakon što je otac izašao iz stana. Greta je ocu s vrata priopćila kako je Gregor pobjegao na što on odgovara kako se tako nešto moglo i očekivati te mu nepromišljeno, ishitreno i prije svega bezosjećajno zadaje smrtonosne ozljede.

„Bijaše to jabuka; ubrzo je za njom poletjela i druga; Gregor je od straha stao kao ukopan; ne bi mu vrijedilo dalje trčati jer ga je otac nakanio bombardirati. Napunio je džepove jabukama iz zdjele za voće na kredencu i bacao ih na njega, ne gađajući isprva sasvim točno. (...) Jedna slabo bačena jabuka okrnula je Gregora po leđima, ali se odbila od njih a da ga nije povrijedila. Međutim, jabuka koja je odmah zatim uslijedila upravo mu se zarila u leđa (...)“ (Kafka, 2008:239)

Na dva mjesta u djelu otac je opisan kao *tvrdoglav*. Gregor u rijetkim, ali bliskim i vrlo traumatičnim susretima s njim i pri samom fizičkom približavanju osjeća strah jer je svjestan da mu je otac spreman nauditi. Tvrdoglavost oca i pasivnost majke vidljivi su i u odnosu s

¹⁰ URL: <http://www.rither.de/a/deutsch/kafka--franz/die-verwandlung/charakterisierungen-und-personenkonstellation/>

Gretom. Njima nije važna njezina ljubav prema violini pa ni talent koji je Gregor želio podržati jer ju je planirao poslati u konzervatorij.

Brojne su paralele između Gregorovog i Kafkinog oca. Hermann Kafka u svojoj tvrdoglavosti ne dopušta Julie da provodi vrijeme s vlastitom djecom kako bi kartala s njim, a sina agresivno vrijeđa i pokušava spriječiti u želji da se bavi umjetnošću.

Obitelj Samsa boji se očeve figure kao što je slučaj i u obitelji Kafkinih. Franz nije imao snage svoje osjećaje pokazati ocu te ih zapisuje s namjerom da mu ih preda. Strahuje pred ocem te moli majku da preda pismo, što se ni ona sama ne usuđuje.

U *Pismu* Kafka piše kako se osjeća kao da je osuđen na vječno dokazivanje ocu i ispunjavanje nametnutih očekivanja, a Gregor se osjeća dužnim brinuti o financijskoj stabilnosti obitelji jer je to do sada bila očeva funkcija.

8.2.2 Gregor Samsa

Gregor Samsa je trgovački putnik u, možemo pretpostaviti prema pripovjedačevom opisu lika, kasnim dvadesetim godinama te mu je život potpuno posvećen njegovu namještenju. U slobodno vrijeme Gregor proučava vozne redove jer je uvijek na putu, a u svom domu prespava samo kada je to pogodno između dvaju putovanja. Tijekom pet godina službovanja nikada nije izostao s posla – nakon preobrazbe i zvonjave prokurista razmišlja: „Ama, zašto je Gregoru suđeno raditi u firmi u kojoj se pri najmanjem propustu odmah javlja najveća sumnja?“ (Kafka, 2008:214) Već nakon prokuristovih prijetnji o većoj svoti novca koju je dobio i o njegovoj neodgovornosti i *mušicama* nerazumno odgovorio:

„Uostalom, krenut ću vlakom u osam, ovih me nekoliko sati zbilja okrijepilo. Nemojte se više zadržavati, gospodine prokuriste, ja ću začas biti u firmi, budite tako dobri da to kažete i da me preporučite gospodinu šefu!“ (Kafka, 2008:217)

Gregor nema samopoštovanja ni vlastito mišljenje, on je sjena za koju su roditelji vjerovali da je trenutnim zaposlenjem zbrinut do kraja života. Međutim, njegov je plan bio raditi u toj firmi još pet-šest godina, samo kako bi otplatio dugove obitelji i pobjegao od šefa koji nema razumijevanja za svoje radnike i drži ga u šaci zbog dugovanja.

„Kad se ja ne bih svladavao zbog svojih roditelja, već bih davno dobio otkaz; otišao bih do šefa i stresao mu u brk sve što mislim o njemu. (...) kad jednom budem imao dovoljno novca

da otplatim dug svojih roditelja – za to mi treba još pet-šest godina – svakako ću to učiniti.“
(Kafka, 2008:210)

U situaciji kada se treba pokazati obitelji prvi put u novom obličju pripovjedač iznosi Gregorova razmišljanja:

„(...) jedva je čekao da vidi što će kazati svi ti ljudi koji ga sad toliko dozivaju kad ga ugledaju. Ako se prepadnu onda Gregor više neće snositi odgovornost i moći će biti miran. A ako sve to prime mirno, ni onda se neće imati razloga uzrujavati i moći će doista, ako se požuri, do osam sati stići na kolodvor.“ (Kafka, 2008:217)

Gregor ne traži objašnjenje ili razloge svoje iznenadne pretvorbe, nego pokušava pronaći izlaz iz nadasve apsurdne i nadrealne situacije. U navedenom citatu vidljiva je apsurdnost njegovih razmišljanja – s jedne je strane svjestan činjenice da se pretvorio u kukca te mu je nemoguće vratiti se u normalan život u novostečenom obličju, dok je, s druge strane, zapleten u misli o bezvrijednom i bezizlaznom pokušavanju rješavanja problema.

Iz perspektive protagonista potezi njegovih ukućana i nadređenih potpuno su opravdani. On ih čak objašnjava njihovim najboljim namjerama. Vrlo pomno i suosjećajno analizira njihove poteze i drži da je dužan uzvratiti im jednakom mjerom. Kao rezultat takve zahvalnosti Gregora krasi izražena odgovornost. Odgovornost nastala iz osjećaja dužnosti koja nalaže uzvraćanje obitelji za sve blagodati koje oni njemu pružaju Gregora čini naivnim i slabim te gubi vlastiti identitet. Njegov je život usmjeren samo na posao kako bi otplatio dug obitelji što mu ne ostavlja vremena za hobije i privatni život.

„Obuze ga nekakav velik ponos što je svojim roditeljima i sestri omogućio takav život u tako lijepom stanu. Međutim, što će biti ako se sad sav taj mir, sve blagostanje, sve zadovoljstvo okončaju stravom i užasom?“ (Kafka, 2008:225)

U ovakvim nadasve grotesknim razmišljanjima koja su uokvirena Gregorovom apsurdnom metamorfozom na vidjelo izlaze njegovi strahovi, nesreća i krivnja izazvani njegovom sudbinom sina okrutnog tiranina, zaposlenika beskrupuloznog šefa. Kassel (1969:110) navodi kako je groteskna metafora životinje izraz straha, degradacije i nesreće.

Slabost i nemoć glavnog junaka najbolje su istaknute u odnosu s ocem. U očevim nasrtajima na njega Gregor se već pri prvom pomaku boji da će ga ovaj smrtno ozlijediti. Takva reakcija ne može biti uzrokovana ničim drugim, nego ranijim iskustvom koje ga je naučilo da je svaki pokušaj opiranja očevoj volji kažnjiv te je njegov životni zadatak pronaći svoje mjesto pod suncem tako da udovolji njegovim zahtjevima.

8.2.3 Psihoanalitički pristup

Pripovijetku smo dosada prikazali pomoću biografskih elemenata. Takva interpretacija usko je vezana uz psihoanalitički pristup čija su glavna težišta u djelu Gregorovo potiskivanje i edipovski kompleks, dakle konflikt između oca i sina i fiktivni svijet pripovijetke izgrađen između realnosti i sna. To su, dakle uporišta koja se mogu pronaći unutar pripovijetke, no mi ćemo našu analizu proširiti povezivanjem autorove biografije, lika Gregora i Freudove teorije.

Kafka je već 1912. došao u doticaj s teorijom psihoanalize što možemo zaključiti prema zapisima iz njegova *Dnevnika*. Najprije je čitao radove Freudovih učenika te je fasciniran njima od prijatelja Williya Haasa zatražio da mu posudi Freudovu knjigu. Poslije je čitao članke u novinama *Neue Rundschau* i *Prager Tagblatt* te ih komentirao u pismima s već spomenutim prijateljem. Njegova fascinacija novom teorijom nije bila jedinstvena pojava na književnoj sceni toga vremena, mnogi su pisci poput Franza Werfela, Hermanna Hessea i Thomasa Manna tražili nadahnuće u ovoj teoriji. (Anz, 2010:65-72)

Najprije ćemo prikazati težišta teorije u djelu. Gregorovo potiskivanje odnosi se na potiskivanje realnosti prije i nakon preobrazbe. Čitatelj od početka pripovijetke pa do same smrti protagonista prati priču o potiskivanju realnosti koja na njega djeluje uznemirujuće i neshvatljivo. U prvom dijelu pripovijetke očituje se u Gregorovom strahu da će izgubiti namještenje zbog kašnjenja kada se na vratima pojavljuje prokurist. Odgovara mu:

„Uostalom, krenut ću vlakom u osam, ovih me nekoliko sati zbilja okrijepilo. Nemojte se više zadržavati, gospodine prokuriste, ja ću začas biti u firmi, molim vas, budite tako dobri da to kažete i da me preporučite gospodinu šefu!“ (Kafka, 2008:217)

U navedenoj situaciji Gregor razmišlja o putu na posao što na čitatelja djeluje parodično jer ga u vlaku zamišlja u obličju kukca. Potiskivanje realnosti ističe se i kasnije kada Gregor negoduje jer mu majka i sestra uklanjaju namještaj iz sobe. U novome obličju namještaj mu samo stvara prepreke pri kretanju i sestra je zaključila kako će mu pomoći uklanjajući ih, no Gregor to ne želi prihvatiti:

„Ništa se ne smije iznijeti iz sobe, sve mora u njoj ostati, on se ne može odreći blagotvorna utjecaja pokušava, a ako mu pokušstvo bude smetalo da besmisleno puže unaokolo, onda to neće biti nikakva šteta, nego velika prednost.“ (Kafka, 2008:234)

Također saznajemo kako je Gregor prije preobrazbe bio nezadovoljan namještenjem, no svoje je nezadovoljstvo potisnuo jer se osjećao dužnim ispunjavati svoju ulogu u obitelji. „Kad se ne bih svladavao zbog svojih roditelja, već bih odavno bio dao otkaz; otišao do šefa i skresao mu u brk što mislim o njemu.“ (Kafka, 2008:210)

Potiskivanje je važan element Freudove teorije o nesvjesnom. Ego, tj. svijest potiskuje nagone ida – osobnog nesvjesnog koje se temelji na načelu ugone. Potiskivanje se zatim manifestira u snovima. Cijelu pripovijetku na taj način možemo opisati kao san u kojemu se manifestiraju osjećaji i strahovi Gregora Samse. Takav ćemo pokušaj interpretacije potkrijepiti činjenicom kako je svaki puta kada bi Gregor pogledao kroz prozor vidio maglu:

„(...) u takvim je trenucima gledao što je oštrije mogao kroz prozor, ali, nažalost, pogled na jutarnju maglu što mu je zatirala vidik čak i na drugu stranu uske ulice, nije mu ulijevao mnogo pouzdanja i hrabrosti.“ (Kafka, 2008:209)

Freud Edipovski kompleks opisuje kao podsvjesne osjećaje ljubomore i neprijateljstva sina prema ocu. Kompleks se manifestira i osjećajem krivnje sina zbog kojega se poistovjećuje s ocem, a uzrok mu je nagon djeteta da se približi roditelju suprotnoga spola. Gregor je nakon očevoga poslovnoga neuspjeha preuzeo njegovu ulogu skrbnika obitelji. On je cijelu svoju egzistenciju posvetio radu koji ga ne ispunjava te i u obličju kukca osjeća istu potrebu:

„Gregor bi ostao sam u sobi dok su žene plakale tako da su im se suze miješale (...) Ponekad je pomišljao, kad se ponovo otvore vrata, da opet preuzme obiteljske poslove u svoje ruke kao nekad (...).“ (Kafka, 2008:242)

Odnos majke i Gregora nije bio blizak, no postoje naznake kako ju je Gregor idealizirao, a majka je nikada nije odustala od pomisli kako će se stanje njezina sina popraviti. Gregor majčin glas opisuje blagim „Taj blagi glas!“, a majka se odupire sestri u njezinoj namjeri da iznese pokušstvo iz Gregorove sobe jer tako gube svaku nadu da će se Gregorovo stanje poboljšati.

„(...) zar nećemo odstranjivanjem pokušstva pokazati da smo izgubili svaku nadu u poboljšanje i da ga bezobzirno prepuštamo samom sebi? Ja mislim da bi bilo bolje da nastojimo ostaviti sobu upravo u onom stanju u kojem je nekad bila, kako bi Gregor, kad nam se opet vrati, zatekao sve netaknuto i na taj način lakše zaboravio ono što se u međuvremenu dogodilo.“ (Kafka, 2008:234)

U djelu se samo daju naznake privrženosti Gregora i majke. Čvršće dokaze kojima bi se potkrijepila Gregorova želja da se približi majci, međutim, ne pronalazimo.

Dignemo li našu analizu djela psihoanalitičkom perspektivom na višu razinu povezujući je s autorovom biografijom, nameće se pitanje zašto je Kafka čovjeka pretvorio u kukca koji se srami svoje pojave i skriva se od pogleda te ga na kraju ostavio samoga da umre:

„Odatle je zaključio da joj je njegov izgled svejednako nepodnošljiv i da će joj po svoj prilici i ostati nepodnošljiv, da se jamačno mora i te kako svladati da ne pobjegne glavom bez obzira čim ugleda i najmanji dio njegova tijela ispod kanapea.“ (Kafka, 2008: 232)

Literarni rad prema Freudu je sublimiranje želja i nagona autora što se u slučaju Franza Kafke može lako dokazati. Prvotna ideja autora bila je objaviti *Preobrazbu* zajedno s *Osudom* pod naslovom *Sinovi (Die Söhne)*. Obje pripovijetke opisuju borbu sina i oca koja završava tragično po sina. Kafku se u literaturi često naziva *der ewige Sohn* što znači *vječni sin* jer se cijeli svoj život borio s ispunjavanjem te uloge, a naposljetku je i pretočio u pripovijetke. Takvu perspektivu, dakle, možemo potkrijepiti poveznicama između Kafkina i Gregorova oca i sličnostima u njihovu odnosu, no uočljive su i paralele između Kafkine majke Julie i Gregorove majke. Obje su u sjeni svojih muževa te su vrlo emotivne. Gregorova majka pada u nesvijest svaki puta kada ga vidi. Ona ne može prihvatiti novonastalu situaciju, a Kafkina majka je nakon niza trauma koje je doživjela bila izrazito emocionalno privržena prema najstarijemu sinu. Odnos Kafke i njegova oca, tj. očeva tiranija rezultirala je prema već spomenutim tumačenjima gubitkom samopouzdanja mladog pisca. On se sramio svoga odraza u ogledalu te ih je izbjegavao kao što Gregor izbjegava pogleda te se skriva pod kanapeom i plahtama.

Henry Sussman polazeći od pretpostavke kako psihoanaliza podrazumijeva metaforiku mehanizama prerade duševnih sadržaja u članku *Kafka und die Psychoanalyse* Kafku naziva inovatorom i vizionarom koji je proširio polje slikovitosti manipulacijom metafore koja začuđuje i iritira čitatelja. (2008:353-371) Autor se pita je li Kafkina inovacija rezultat odgovora na društvene i političke i promjene vremena u kojemu je živio, a kojima ćemo se pozabaviti u idućem poglavlju.

8.2.4 Kafka i moderni svijet

Kafka je živio na razmeđu stoljeća koje je obilježila rapidna promjena životnog stila uzrokovana industrijalizacijom i Prvi svjetski rat. Za razliku od brzih promjena u okruženju (*Lebenswelt*), promjene društvenih, mentalnih te kulturnih struktura događaju se nešto sporije, a upravo su umjetnici oni koji te promjene oslušuju i tematiziraju u svojim djelima. (Engel, 2010:498)

Autorovi zapisi pokazuju kako nije razmišljao o potrebi modernizacije književnosti i nije osjećao potrebu pridružiti se nekom od avangardnih pokreta (Spector, 2008:181-194), no kao što smo već spomenuli, njegov je stil pisanja novi fenomen u književnosti. Sussman ga zbog proširenja pojma metaforike naziva vizionarom koji razumije ljudsku psihu i želi šokirati i začuditi.

S obzirom na to da se ova pripovijetka obrađuje u četvrtom razredu kada su učenici već imali priliku susresti se s različitim pripovjednim tehnikama, žanrom pripovijetke te lektirama iz različitih epoha, vrlo bi zanimljiv bio pristup *Preobražaju* kao modernoj pripovijetki i odgovoru na tadašnja društvena strujanja. Ovim pristupom učenici bi tražili moderne elemente te ih dokazivali. Mogli bi i pokušati odgonetnuti kritizira li Kafka društvene promijene ili ih prihvaća.

Vlatko Pavletić u članku *Kriza ili obnova pripovijetke?* piše kako je moderno doba brzine donijelo nužnost obnove pripovijetke i nužnost preobražaja unutar same pripovjedačke umjetnosti. (Pavletić, 2007:119) Sam je početak pripovijetke kojim je čitatelj uvučen *in medias res* buđenjem Gregora u obličju životinje zasićen modernim obilježjima. „Kad se Gregor Samsa jednog jutra probudio iz nemirna sna, ustanovio je da se u svom krevetu pretvorio u golema kukca.“ (Kafka, 2008:209) Tradicija nalaže objašnjive događaje te uvodne pasaže u kojima se čitatelji upoznaju s prošlošću likova, što ovdje izostaje. Pripovijeda se kroz perspektivu protagonista koji odbija prihvatiti preobrazbu i takvim je načinom pripovijedanja čitateljeva perspektiva zamučena njegovim paradoksalnim razmišljanjima. Ovakav se način pripovijedanja ne može pronaći u djelima prethodnih razdoblja. Tradicionalno pripovijedanje je jasno, događaji slijede kronološki, a pripovjedač je sveznajući, nulti i zna više od bilo kojeg lika te mu čitatelj zato može u potpunosti vjerovati. Pavletić u istom članku navodi i kako „Pripovijedanje nije više razvedeno, ritmički smireno, nego odsječeno, jezgrovito, živahno, s naglim prijelazima i čestim ritmičkim promjenama.“ (Pavletić, 2007:120) Način pripovijedanja u *Preobražaju* možemo poistovjetiti s navedenim osobinama, kao što smo već spomenuli pisac samim načinom pripovijedanja utječe na doživljaj čitatelja koji je zbunjen, iziritiran. Nakon buđenja uvučeni smo u Gregorov svijet koji je kaotičan i neshvatljiv, a razvojem radnje shvaćamo kako je junak ustvari antijunak – samotna i izopćena ličnost što ne bismo mogli pronaći u tradicionalnoj literaturi. Pavletić drži kako moderni pici:

„iznose neuobičajne detalje, ne zazirući od pojačanih emocija i hiperboliziranih stanja, pa nerijetko opisuju osobenjake a ne osobe tipične za jedno društvo, ili za koloritnu sredinu toga društva. Oni sugestivnošću slika otkrivaju esenciju istine. Autor navodi kako se takvi elementi

pripovijetke mogu pronaći kod Kafke čija su djela prepuna iluzija i enigmatičnih asocijacija.“ (Pavletić, 2007:121)

U literaturi se mogu pronaći raznovrsna težišta interpretacije analizirane pripovijetke – u prethodnim poglavljima analizu smo usmjerili na biografska, društveno-povijesna, psihološka i psihoanalitička težišta koja prevladavaju u udžbenicima čija analiza slijedi.

9. Analiza čitanke *Književnost 4*

Slika 1. Naslovnica udžbenika. (Kekez, Pandžić, 1996)

Čitanka *Književnost 4* podnaslovljena *Udžbenik za 4. razred gimnazije* izdana je godine 1996. pod autorstvom dr. Vlade Pandžića i dr. Josipa Kekeza u izdavaštvu *Profil interacionala*. Udžbenik nakon naslovne stranice i osnovnih podataka o autorskom timu ne sadrži uvod i sadržaj koji se u suvremenim udžbenicima mogu pronaći na početku. Sadržaj, tj. kazalo se tako nalazi na posljednje tri stranice s navedenim autorima i djelima bez grafičkih rješenja koja bi učeniku pružila svojevrsnu sintezu cjelokupnog gradiva.

Udžbenik je podijeljen u poglavlja. Prvo poglavlje naslovljeno je *Avangarda, modernistički pokreti i socijalna književnost* te se dodatno raščlanjuje na prvo (1914-1929) i drugo razdoblje (1929-1952), a svako od ta dva razdoblja dodatno je podijeljeno na svjetsku i domaću književnost. Nakon toga slijedi *Druga moderna u hrvatskoj književnosti* (1952-1968) i na kraju *Suvremena hrvatska književnost*.

Na početku svakog poglavlja uočavaju se likovni prilozi karakteristični za razdoblje koji zauzimaju cijelu površinu stranica bez dodatnih objašnjenja ili zadataka vezanih uz slikovne priloge.

Zatim slijedi uvod koji sadrži objašnjenje nazivlja umjetničkog razdoblja, odlomke iz književnoteorijskih tekstova koji tematiziraju određenja naziva razdoblja uz kratki naputak za promišljanje:

Raščlambom njihovih promišljanja i tvrdnji nastojte u razgovoru doći do zaključka o složenosti i teškoćama određenja toga umjetničkog, književnog razdoblja i njegovu nazivu (njegovim nazivima). (Pandžić, Kekez 1996:7)

Na rubnici su vrlo jasno i jednostavno istaknuti temeljni pojmovi koji prate sadržaj teksta i vrlo su praktično grafičko rješenje. Njima je priložen i veliki grozd kojim je prikazana polifonost modernističkih pokreta. Svaki je pokret opisan u nekoliko rečenica. Uvod u razdoblje, međutim, izostaje u preostalim poglavljima.

Navedenim zadatkom o određenju naziva umjetničkog razdoblja autori udžbenika uz širok spektar različitih književnoteorijskih tekstova poznatih hrvatskih teoretičara potiču na grupni rad, tj. na komunikaciju u razredu kojom učenici međusobno izmjenjuju mišljenja i perspektive. Ovaj zadatak može se svrstati u više kategorija – to je zadatak višeg reda, otvoreno i uopćeno pitanje jer postoji više mogućnosti odgovora te učenici u tekstovima trebaju identificirati razloge složenosti određenja razdoblja. Zadatak također potiče učenike na promatranje problematike iz različitih perspektiva čime se razvija kompetentnost u rješavanju problema, kritičko mišljenje i inovativnost.

Na kraju svakog poglavlja nalazi se zaključak u esejističkom obliku praćen temeljnim pojmovima i slikovnim prikazima na rubnici koji ih vrlo opširno sintetizira. Autori ovakvim zaključcima učenicima daju gotove sudove o pokretima, razdobljima i djelima karakteristične za recepcijsko-reproduktivni metodički sustav, odnosno udžbenik. Zaključci se protežu na nekoliko stranica vrlo jednostavnog i smisleno raščlanjenog teksta koji pruža sintezu razdoblja i poglavlja. Ovakav način usustavljanja gradiva od učenika iziskuje pomno čitanje u situacijama ciljanog traženja određenih informacija jer izostaju grafička rješenja kojima bi se istaknuli važni pojmovi.

Čitanka se dalje raščlanjuje na manje cjeline podijeljene prema autorima te je obrada opusa svakog autora zaokružena jedinica. Na početku svake takve cjeline učeniku je priređen pojednostavljen tekst o piscu s najvažnijim informacijama – vremenska i geografska

lokalizacija, važna djela, postignuća i zanimljivosti. Nakon toga slijedi kratki komentar ili književnokritički tekst koji tematizira problematiku vezanu uz književno djelo koje slijedi. Pri interpretaciju duljih epskih djela odabranim ulomcima prethodi lokalizacija. Književni tekst prate natuknice na rubnici u službi isticanja i objašnjenja različitih pojava u tekstu, a nakon teksta slijede pitanja i nekoliko odlomaka iz književne kritike i teorije.

9.1 Ustroj lekcije u čitanci – Franz Kafka, *Preobražaj*

Na samom početku lekcije nalazi se tekst o piscu popraćen autorovim crno-bijelim portretom što je prepoznatljivo i kod ostalih pisaca u čitanci. Tekst o piscu u svakoj je lekciji na svijetlo plavoj podlozi što učeniku omogućava lakše snalaženje. U njemu su esejiistički prikazane najvažnije činjenice o autoru – lokalizacija, kratka karakterizacija, važna djela objavljena za života, problematika oko autorske ostavštine te Kafkina važnost nakon njegove smrti. Sa strane je istaknuta skraćena bibliografija pisca.

U ovome udžbeniku interpretirana su dva Kafkina djela – najpoznatiji roman *Proces* i *Preobražaj*. Pripovijetka slijedi nakon romana, a njezina interpretacija zauzima malo više od pet stranica čitanke.

Kao uvod u interpretaciju ili svojevrsnu motivaciju autori donose kratki faktografski tekst o djelu koji sadrži osnovne naznake o djelu te ima obavijesni karakter (Rosandić, 2005:218)

„Pripovijest je tiskana u drugoj godini (1915.) Prvoga svjetskog rata u jednom njemačkom časopisu, a odmah zatim i u posebnom svesku. Vrlo je neobična. Govori o mladom trgovačkom putniku koji se jednog jutra probudio preobražen u kukca. Njegova se sudbina nastavlja u krugu obitelji. Živio je u posebnoj sobi do smrti.“ (Pandžić, Kekez 1996:41)

Nakon toga slijedi odlomak početka pripovijetke praćen obilježjima djela istaknutima na rubnici: *fantastična zbivanja, preobrazba (metamorfoza), halucinacije (?), nadrealizam, bez traženja obrazloženja, alegorija, parabola, približenje području bajke i sna, komentar u pripovijedanju, misao za budućnost, pobuna, neprekidno pripovjedačevo uvjeravanje čitatelja u točnost zbivanja, sjećanje, životopis, osjećaj straha (ekspresionizam), prilagodba, prihvaćanje sudbine, odgonetavanje znakovlja.* (Pandžić, Kekez 1996:41-44)

Prethodne natuknice vrlo su korisne učenicima (ali i nastavnicima) jer ih direktno upućuju na važna mjesta u odlomku što im olakšava interpretaciju, a kako smo već naveli Slavić

(2011:137) navodi kako je obilježje dobre interpretacije ukazati na važna mjesta umjetničkoga djela. One mogu poslužiti nastavnicima za postavljanje pitanja kojima bi provjeravali doživljaj djela tijekom interpretacije djela. Od učenika se na ovome mjestu ne očekuje veliki angažman, metodički instrumentarij na rubnici ima ulogu u poticanju nižih kognitivnih razina prema Bloomovoj taksonomiji – uočavanju, razumijevanju i zapamćivanju. Prema Rosandićevoj podjeli možemo svrstati u metodička sredstva koja uvjetuju recepciju teksta.

Nakon ulomka slijede pitanja:

- *Iskažite svoje dojmove nakon čitanja početka pripovijesti. Kako ste doživjeli fantastična zbivanja?* (Pandžić, Kekez, 1996:41)

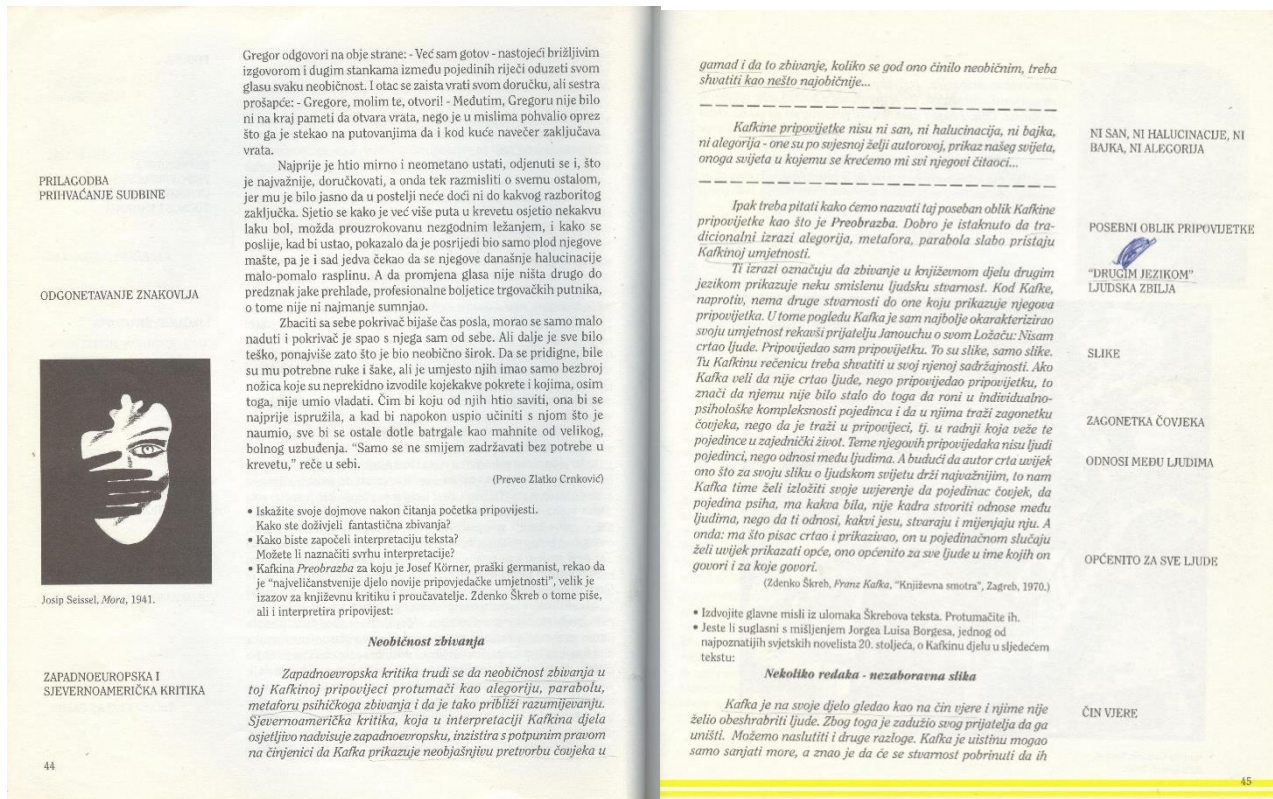
Fantastična zbivanja koja su istaknuta na rubnici uz motivaciju na ovome se mjestu ponovno pojavljuju u ispitivanju doživljaja učenika. Od učenika se očekuje verbalizacija doživljaja ostvarenog na temelju teksta, motivacije, kratkog životopisa pisca te rubnice koja ga je vodila kroz tekst. Rosandić (2005:219) dojam definira kao *sveukupnost psihičkih procesa* nastalih nakon prvog čitanja djela te ih čitatelj osvještava pod dojmom djela.

Kovačević (1997:54-55) tvrdi kako je zadatak metodike na ovome mjestu dati učeniku impulse za temeljitiji i kvalitetniji estetski doživljaj djela izborom metoda koje ga, ulazeći u njegov svijet imaginacije, postupno vode u doživljavanje djela. Ispitivanjem doživljaja na ovaj način uz navedena sredstva može se od učenika očekivati manjkav i trivijalan odgovor te se očekuje angažman nastavnika postavljanjem potpitanja.

Kako biste započeli interpretaciju teksta? Možete li naznačiti svrhu interpretacije? (Pandžić, Kekez 1996:41)

Udžbenik zatim učeniku daje samo poticaj na interpretaciju djela, a nastavnoj osobi tako pruža siromašan instrumentarij na temelju kojega bi na ovome mjestu mogla započeti interpretaciju. Na pitanje se veže poticaj na razmišljanje o svrhovitosti interpretacije koje se može svrstati u domenu metakognitivnog, ali i proceduralnog. Potaknut ovim pitanjem učenik osvještava ulogu književnosti, razmišljanja o pročitanoj, ali i vlastite kognitivne procese u komunikaciji s djelom i svijetom općenito.

- *Kafkina Preobrazba za koju Josef Körner, praški germanist, rekao da je najveličanstvenije djelo novije pripovjedačke umjetnosti, velik je izazov za književnu kritiku i proučavatelje. Zdenko Škreb o tome piše, ali i interpretira pripovijest: (Pandžić, Kekez 1996:44)*

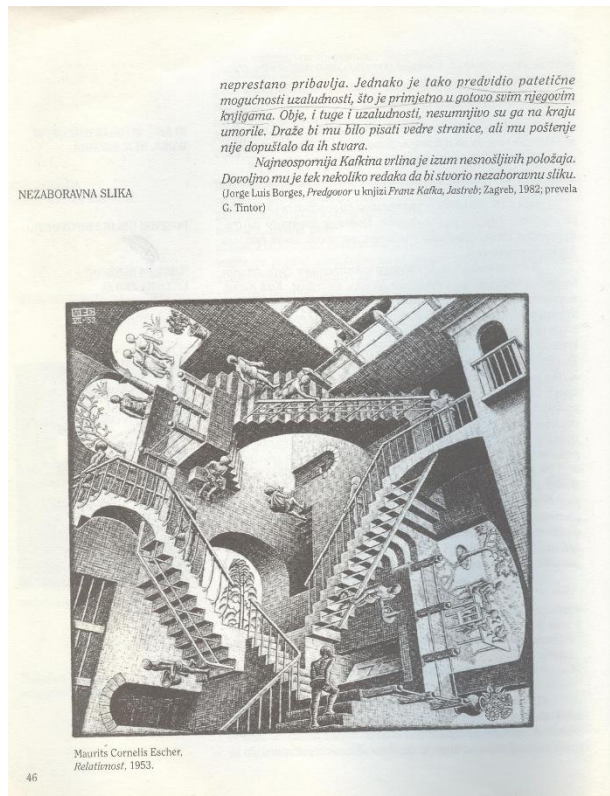
Slika 2. Interpretacija pripovijetke "Preobražaj" (Pandžić, Kekez, 1996:44-45)

Prvi odlomak Škrebove kritike djela sadrži problematiku o tumačenju djela kao alegorije ili stvarne pretvorbe čovjeka u kukca koja je vrlo proširena u književnoznanstvenim krugovima (Karlheinz Fingerhut (2018), Frank Möbus (2011), Holger Rudolff (1997)). Zadnji odlomak tematizira autorove intencije u pisanju *Preobražaja* te vlastiti komentar na djelo. Učenicima su ovim odlomkom istaknute najvažnije točke u problematici tumačenja djela, ali i Kafkinog stvaralaštva općenito. Njihov je zadatak izdvojiti te točke i protumačiti ih. Na tom mjestu će neki učenici imati vlastite ideje za tumačenje, dok će neki trebati dodatne poticaje nastavne osobe koja iz ovih citata također može osmisliti zadatke problemskog i stvaralačkog tipa.

Izdvojite glavne misli iz ulomaka Škrebova teksta. Protumačite ih. (Pandžić, Kekez, 1996:45)

Navedeni je upit još uvijek je u okviru metodičkih sredstava koja omogućuju razumijevanje i tumačenje teksta, a u odnosu na aktivnosti koje zahtijeva od učenika može se svrstati u domenu zadataka analitičko-sintetičkog tipa.

Jeste li suglasni s mišljenjem Jorgea Luisa Borgesa, jednog od najpoznatijih svjetskih novelista 20. stoljeća, o Kafkinu djelu u sljedećem tekstu: (...)Pandžić, Kekez, 1996:45)

Slika 3. Inrepretacija pripovijetke "Preobražaj" (Pandžić, Kekez, 1996:46)

povezivanje ovih dvaju umjetnosti.

I u ovome zadatku učenici trebaju komentirati Borgesov osvrt na Kafkino djelo u kojemu on tematizira njegove intencije te viđenje svijeta i književnosti. Učenici ovim pitanjem i tekstom koji ga prati šire perspektivu o djelu, no pitanje je vrlo usko, šturo, traži samo potvrdu o slaganju ili negaciju Borgesovih tvrdnji, a za potpitanja ili kao poticaj na obrazloženje se na ovome mjestu ponovno očekuje angažman nastavne osobe.

Na kraju interpretacije djela prikazana je ilustracija nadrealne tematike u kulisama stvarnog svijeta. Međutim, udžbenik na ovome mjestu ne nudi nikakve zadatke stvaralačkog tipa kojima bi potaknuo dublje

10. Analiza udžbenika *Književni vremeplov 4*

Čitanka *Književni vremeplov 4* autorice Dragice Dujmović-Markusi podnaslovljena je *Čitanka za četvrte razrede gimnazija i strukovnih škola* (140 sati). Izdao ju je *Profil Klett* godine 2021. Udžbenik sadrži i digitalnu komponentu na koju se može pristupiti snimanjem QR-koda koji se nalazi na početku udžbenika ili pristupom stranici IZZI na kojoj se nalaze i digitalni sadržaji udžbenika ostalih predmeta ovog izdavača te digitalni oblici tiskanih medija.

Na stranici izdavača može se pronaći nakladnikov opis čitanke –

„Čitanka *Književni vremeplov 4* utemeljena je na suvremenome pristupu književnomu tekstu: književno djelo promatra se u kontekstu suvremene kulture, a njegova tema stavlja u kontekst svakodnevice, odnosno učenikova osobnoga i čitateljskoga iskustva. Ponuđeni **obvezni i izborni tekstovi** reprezentativni su primjeri književnih tekstova u kojima se aktualiziraju suvremene teme s kojima se učenici svakodnevno susreću. Književne tekstove prate i neknjiževni tekstovi: književnost kao umjetnost riječi povezuje se s pristupom književnomu tekstu (teorija književnosti) i književnopovijesnim razdobljima (povijest književnosti), a učenike se istodobno uvodi u svijet pisane riječi aktualnim temama koje se dodatno razrađuju u integriranoj radnoj bilježnici *Fonoplov 4*.“¹¹

Čitanka je podijeljena na poglavlja pod nazivima *Prošlost u sadašnjosti, Avangarda ili pobuna kao poetika, Moderni Sizi, Moj obračun s njima, Kiklopska vremena; čovjek i priča i Književni vremeplov*. Naslovi manjih jedinica unutar poglavlja slično su imenovani, dakle nisu imenovani samo nazivom stilske formacije ili epohe kojoj pripadaju autori obrađeni u poglavlju.

Analizirajući čitanku, njezine alate povezivat ćemo s kurikulnim postavkama, aspektima djela prikazanim u analizi pripovijetke te ćemo vrste i raspored zadataka povezati s prethodnim poglavljima o vrstama čitanki i zadataka u njima.

¹¹ URL: <https://www.profil-klett.hr/kv-fon-fon-140>

2. AVANGARDA ILI POBUNA KAO POETIKA

Čiaroni (moderna skulptura u Ulici Franza Kafke u Pragu)

Uvod u temu

Umjetnost i »umjetnost«
Avangardno & tradicionalno

AVANGARDA

Kontekst: Svijet u prvim desetljećima 20. stoljeća
Avangarda u književnosti
Avangardni programi i manifesti

ČOVJEK U LABIRINTU

Priča o Gregoru Samsi

Lektira: Franz Kafka, *Preobražaj*

Gregor Samsa u šoping-centru

Maša Kolanović, *Poltovani kukci*

Intervju: Maša Kolanović (tloamak)

IZ DRUGOGA KUTA: Benjamin Balint, *Posljednji Kafkin proces*

POETIKA KRIKA

Avangardna poezija: ekspresionizam

Lektira: Antun Branko Šimić (*izbor iz poezije*)

IZ DRUGOGA KUTA: Aluzije na Šimićevu poeziju u suvremenome

pjesništvu

OBRNUTI SVIJET: LIKOVNI POTRAZI ZA AUTOROM

Luigi Pirandello, *Tragedija jednog lika*

Prijedlog izborne lektire: Luigi Pirandello, *Šest osoba traži autora*

IZ DRUGOGA KUTA: Luigi Pirandello – od autora do lika u

suvremenoj drami

Prijedlog zadataka za istraživanje i stvaralačko izražavanje

Drugo poglavlje udžbenika relevantno za našu analizu dodatno se dijeli na poglavlja *Uvod u temu*, *Avangarda*, *Čovjek u labirintu*, *Iz drugog kuta*, *Poetika krika*, *Obrnuti svijet: likovi u potrazi za autorom*, *Iz drugog kuta* i prijedlog zadataka za istraživanje i stvaralačko izražavanje. Razvidno je da je svako poglavlje zaokruženo uvodom u cjelinu na početku i zadatcima za istraživanje i stvaralačko izražavanje čiji sami naslov implicira da je udžbenik metodološki usmjeren na stvaralačku i problemsku nastavu.

Slika 4. Uvod u razdoblje. (Dujmović-Markusi, 2021:39)

Na početku svakog poglavlja grafički vrlo uspješno izveden pregled poglavlja uz istaknuta lektirna djela među kojima se razlikuju lektire i prijedlozi lektire koji su tako programirani kurikulumom.

Interpretacija svake lektire završava poglavljem *Iz drugog kuta* u kojemu se obrađuje suvremeni tekst koji se referira na autora ili djelo lektire.

10.1 Uvod u temu

Uvod u temu koji se nalazi na početku svakog poglavlja donosi primjere iz književnosti i likovne umjetnosti karakteristične za epohu i stilsku formaciju. Takvi primjeri uz pitanja nastavnoj osobi ostavljaju prostora za vlastito kreiranje objašnjenja epohe, a učenici sami konstruiraju svoju predodžbu o njoj.

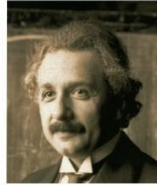
Znanost

Prva Nobelova nagrada za fiziku (1901.) pripala je **Wilhelmu Konradu Röntgenu** – »svladao je nevidljivost unutrašnjosti ljudskoga tijela«.

Sigmund Freud, osnivač **psihonoanalize**, iznosi teoriju po kojoj postoje tri razine čovjekove svijesti: nesvjesno, podsvjesno i svjesno.

Albert Einstein u *Temeljima opće teorije relativnosti* iznosi tezu da apsolutni prostor i apsolutni vremenski protok ne postoje – oni ovise o promatraču i o kontekstu.

Prvi svjetski rat (1914. – 1918.)

Prvi svjetski rat. Tvrđava u Brest-Litovsku (Bjelorusija) u plamenu. (1913.)

Poslijeratna stvarnost

- gospodarska kriza: otpuštanja radnika, pad proizvodnje, smanjenje potrošnje; SAD – uvedena prohibicija
- jačanje lijevih i desnih stranaka u Europi
- Italija – na vlast dolazi Benito Mussolini
- Njemačka: uspon Adolfa Hitlera

New York. Slikarici u redu za kruh tijekom Velike depresije (1935. – 1938.)

AVANGARDA U KNJIŽEVNOSTI

vrijeme: od desetih do tridesetih godina 20. stoljeća

Avangarda je zajednički naziv za više različitih smjerova koji se u književnosti javljaju početkom 20. stoljeća (oko 1910.) i traju do tridesetih godina: **futurizam** (Italija, Rusija), **ekspresionizam** (Njemačka, Austrija), **dadaizam**, **nadrealizam** (Francuska). Iako u tome razdoblju nastaju i poetska i prozna i dramska djela, avangarda je svoje najbolja ostvarenja dala u poeziji.

avangarda (fr) - prethodnica

- ▶ **talijanski futurizam**: Filippo Tommaso Marinetti, *Futuristički manifest*
- ▶ **ekspresionizam**
- ▶ **ruski futurizam**: *Pljuska društvenom akusu* (manifest)
- ▶ **dadaizam**: Tristan Tzara (utemeljitelj), Zürich
- ▶ **nadrealizam**: André Breton, *Manifest nadrealizma*

1909.
1910.
1912.
1916.
1924.

- ▶ **temeljno obilježje**: pobuna protiv tradicije (poetika osporavanja)

Avangardni smjerovi odbacuju realističku koncepciju književnosti kao oponašanja stvarnosti i afirmiraju **poetiku osporavanja**.

- Osporava se ono što se u tradiciji smatralo lijepim (pozitivno vrednovanje antiijepote).
- Suprotstavlja se onomu što je logično, razumljivo (pozitivno vrednovanje alogičnoga).

Ah, tko će nam osloboditi duh od teških lanaca logike?

(André Gide, 1919.)

- ▶ **Avangardna poezija** traži radikalno nov način izražavanja. Svojom pobunom protiv tradicije razorila je ustaljene tradicionalne oblike i najjače izazvala krizu kulture.
- ▶ U **avangardnoj prozi** javljaju se novi književni postupci. Uvodi se roman struje svijesti – to je moderni tip romana u kojemu je tradicionalno pripovijedanje nadomješteno postupcima koji u središte zbivanja stavljaju čovjekovu svijest i podsvijest.
- ▶ **Avangardna drama** razara načela tradicionalne drame, a u dramaturgiju uvodi područje nesvjesnoga. Dramska pozornica tako postaje mjestom umjetničkoga eksperimenta.

Slika 5. Uvod u razdoblje. (Dujmović-Markusi, 2021:-46-47)

Nakon reprezentativnih tekstova autora poput Edgara Alana Poea, Ivana Slamniga, Marinettijevog *Futurističkog manifesta* i ostalih, slijedi kratki povijesni pregled o stanju u svakodnevnicima i znanosti pojedinog razdoblja. Fotografije i ilustracije na ovim stranicama, za razliku od ostalih u čitanci, crno-bijele su što pridonosi estetskom dojmu povijesnosti. Stranice su bogate informacijama i slikama, ali nisu zasićene te učenicima daju uvid u razdoblje s obzirom na razvoj znanosti u različitim područjima relevantnima za razumijevanje stanja na književnom planu.

Sigmund Freud utjecao je na Kafku – što smo već problematizirali u objašnjenju pripovijetke psihoanalitičkim elementima. No, na njegov rad utjecali su i svjetski ratovi te cjelokupno stanje u svijetu prije njih. Takav smo pristup djelu također prikazali u poglavlju *Kafka i moderni svijet*. Slavić (2011:340) ističe da je Kafka „pisao ne ističući izravno činjenice s početka 20. stoljeća, ali svojim aluzijama dobro prikazuje njegovu mračnu stranu“.

Na slici 5. nalazi se kratka sinteza avangarde kao stilskeg razdoblja. Najprije je vremenski određena te je zatim definirana i detaljnije objašnjena pokretima i njihovim predstavnicima. Nakon što su učenici imali prigodu estetski doživjeti reprezentativne tekstove avangardne umjetnosti udžbenik definira razdoblje i njegove glavne odrednice. Takvim rasporedom učenik postaje prije svega estetski subjekt koji treba sam zaključivati o pročitanom.

Ove stranice usmjerene su na odgojno-obrazovni ishod koji nalaže kako učenik na satu interpretacije *Preobražaja* treba prosuditi o utjecaju različitih konteksta na književni tekst.

10.2 Ustroj udžbeničke jedinice – Franz Kafka – *Čovjek u labirintu*

10.2.1 Motivacija

Slika 6. Uvod u udžbeničku cjelinu. (Dujmović-Markus, 2021:50-51)

Poglavlje u kojemu je obrađen *Preobražaj* Franza Kafke naziva se *Čovjek u labirintu*. Prije samog poglavlja čitanka na dvije stranice uvodi učenike u temu slikovnim priložima, citatom iz romana, asocijacijama, tj. natuknicama vezanim uz temu poglavlja (*svijet kao labirint, svijest, podsvijest, obiteljski odnosi, društvo, ja i drugi, svijet kao šoping centar i realizirana metafora*). Sadržaj i problematika same pripovijetke također su navedeni (*preobrazba, oni, vrata, ranjavanje, detalj, obitelj, fantastično, komunikacija, realistično, drugi, ja*) kao i vremenski kontekst djela.

Ove dvije stranice možemo povezati s uvodnim dijelom nastavnog sata u svakom metodičkom sustavu – uvodnom motivacijom koja se može organizirati različitim nastavnim metodama. Udžbenik na ovome mjestu nudi pojmove koji kod učenika bude znatiželju, a nastavnik ima slobodu u iskorištavanju njihova potencijala. Prema Slaviću (2011:47)

motivacija je priprema za izravnu recepciju djela, a njezina je uloga da potiče doživljaj i spoznaju. U srednjoškolskom obrazovanju najčešće afirmira etički problem i obilježja književne epohe što možemo prepoznati i u ovim natuknicama. Na etičku problematiku djela odnose se natuknice: *svijet kao labirint, obiteljski odnosi, ja drugi te društvo, a na obilježja epohe podsvijest/svijest, fantastično/realistično, ja(ekspresija)*.

Samo dovođenje navedenih natuknica u isti kontekst i njihovo uklapanje u smislenu cjelinu na zanimljiv način uvodi učenika u Kafkin svijet čemu svakako pridonose i priloženi slikovni prilozi te prva rečenica djela. Znatijelja je prema autoricama Gabelica i Težak (2019:134) neophodno sredstvo za aktivaciju učenika kako bi svojevrijedno istraživali književno djelo i njegove temeljne koncepte.

10.2.2 *Preobražaj* kao lektirno djelo – zadatci za samostalno čitanje

Zadatci prije čitanja ispunjavaju zadaću doživljajno-spoznajne motivacije, a vrste motivacija u analitičkom pristupu djelu u skladu su s karakteristikama djela. (Rosandić 2005:434) Na ovome se mjestu stvara ozračje za recepciju djela kojim bi se učenika trebalo uvući u svijet djela *načelom imerzije* (Gabelica, Težak; 2019:134,142) koje potiče učenikovu uživiljenost u djelo. U takvom stanju učenik je sposoban samostalno identificirati ili naslutiti slojeve teksta koja bi mu u suprotnom, u nedostatku čitateljskog iskustva, bila nedostupna.

Služeći se rječnikom, usporedite značenje pojmova metamorfoza i preobrazba. Sličnosti i razlike izrazite u obliku Vennova dijagrama. – istraživački zadatak za samostalan rad

Kad biste trebali preobraziti Alberta Einsteina, Napoleona i Adolfa Hitlera u životinje, koje bi to životinje bile? Obrazložite svoj odgovor.

Zbog čega se, prema vašem mišljenju, umjetnici služe motivom preobrazbe? Prisjetite se djela (književnih, likovnih, filma, stripa) u kojima se taj motiv pojavljuje. (Dujmović-Markusi, 2021:52)

Prvi zadatak od učenika zahtijeva konzultiranje rječnika ili pretraživanje na internetu kako bi usporedio značenja riječi čime se predmetno područje književnost povezuje s predmetnim područjem jezik i komunikacija. Učenik je ovim zadatkom usmjeren na naslov djela, tj. na riječ *preobrazba* koju Rosandić naziva „poticajna tematska riječ“ kojom se potiču učenikove asocijacije.

Drugi zadatak povezuje afektivnu i kognitivnu domenu jer učenik najprije treba steći znanja o navedenim povijesnim osobama. Zatim odabirom životinja iskazuje vlastite stavove i

vrijednosti te se kreativno izražava u objašnjenju svoje usporedbe što iziskuje najviše razine kognitivne domene.

Trećim se zadatkom motivacija za doživljaj djela povezuje s drugim umjetnostima što je uobičajeno, no ovdje učenici trebaju prosuditi zašto je preobrazba česta tematika ili motiv u različitim umjetnostima. Takav zadatak zahtijeva znanje iz domene književnosti, likovne i filmske umjetnosti i analizu.

Nakon toga slijede zadatci tijekom čitanja:

Načinite pripovjednu crtu. Zabilježite na njoj sve događaje koje smatrate važnima.

Nacrtajte mapu karaktera. Prikažite na njoj sve likove koji se pojavljuju u pripovijetci i njihove međusobne odnose.

Pratite iz koje se perspektive pripovijeda priča, kakva je uloga dijaloga i monologa, kojim se stilskim postupcima služi pripovjedač. (Dujmović-Markusi, 2021:52)

Ovim se zadatcima učeniku daje zadatak *aktivnog i usmjerenog čitanja*, tj. *čitanja popraćenog razmišljanjem i bilježenjem*. Takvim čitanjem učenik ulazi u misaoni i emotivni sloj teksta te on pretpostavlja emocionalno, fantazijsko i intelektualno angažiranje. (Rosandić, 2005:429-431) Učenici trebaju načiniti pripovjednu crtu, mapu karaktera likova te zaključiti o utjecaju perspektive pripovjedača na doživljaj djela. Prva dva zadatka zahtijevaju izvlačenje informacija – prepoznavanje, razumijevanje i analizu. Učenici su u četvrtom razredu, nakon što su čitali mnogo veće književne forme, sposobni rekonstruirati potrebne aspekte djela i nakon čitanja.

Autorice Gabelica i Težak (2019) drže da je *načelo imerzije*, dakle uživanja u djelo jedna od premisa za kreativni pristup lektiri i smatraju kako vođenje bilješki uzrokuje izlazak iz priče te povratak u stvarni svijet što narušava uživanje.

Treći zadatak zahtijeva zaključke o fokalizaciji u djelu te o njezinom utjecaju na čitatelja. Učenici također trebaju zaključiti o ulogama monologa i dijaloga te prepoznati stilske postupke pripovjedača. Ovim se zadatkom čitanje uzdiže na višu razinu na kojoj učenici trebaju primijeniti stečena znanja te pomno čitati pri čemu će uočavati riječi kojima će dokazati iz koje perspektive pripovjedač pripovijeda. U zadnjem zadatku trebaju zaključiti o utjecaju svih navedenih karakteristika djela na čitatelja.

Zadatci nakon čitanja podijeljeni su u tri tematske cjeline – oni vezani uz preobrazbu, obitelj i osamljenog pojedinca – natuknice koje se pojavljuju na uvodnim stranicama u cjelinu

centralna su obilježja djela, a na ovome se mjestu postupnom analizom interpretiraju induktivnim putem.

Preobrazba

Prikažite tri razvojna stupnja u preobrazbi Gregora Samse.

Komentirajte reakciju obitelji na preobrazbu. Nalazite li opravdanja na njihove postupke?

Obitelj

Kako su u pripovijetci prikazani obiteljski odnosi? Komentirajte ih.

Odgovaraju li takvi odnosi uobičajenim predodžbama skladne obitelji? Obrazložite svoj odgovor.

Osamljeni pojedinac

Prikažite život Gregora Samse prije preobrazbe.

Prikažite život Gregora Samse nakon preobrazbe.

Smatrate li Gregora krivim za to što mu se dogodilo? Obrazložite svoj odgovor. (Dujmović-Markusi, 2021:52)

Ovi zadatci impliciraju analitičko-interpretacijski model koji „obuhvaća raščlambu, opis i interpretaciju“. (Rosandić, 2005:464) Ovakav je pristup djelu usmjeren na ostvarivanje odgojno obrazovnog ishoda „Učenik analizira povezanost tekstova prema obradi književne teme, uporabi književnih tehnika, zajedničkim motivima i predodžbama“. (MZOS, 2019:96) Roman se analizom raščlanjuje na dijelove – prikaz života Gregora Samse prije i nakon preobrazbe, raščlanjivanje stupnjeva Gregorove preobrazbe te opis obiteljskih odnosa, a interpretacijski aspekt ovog modela vidljiv je u pitanjima koja od učenika zahtijevaju iskaze o vlastitim dojmovima, zapažanjima i sudovima. Takvim pristupom ovo djelo „postaje predmetom subjektivnih pristupa, zapažanja, prosudbi i ocjena.“ (Rosandić 2005:464)

Nakon zadataka temeljenih na doživljajno-spoznajnim i interpretacijskim domenama usvajanja teksta, na dnu stranice učeniku se nude četiri zadatka stvaralačkog tipa od kojih on treba izabrati dva:

Napišite...

...vijest o neobičnim zbivanjima u domu gospodina Samse.

...prikaz događaja iz sestrine perspektive.

...intervju s Gregorovim ocem.

...pismo u kojemu se Gregor ispričava nadređenima zbog kašnjenja na posao. (Dujmović-Markusi, 2021:52)

Prema teoriji stvaralačke nastave (Rosandić, 2005:456) koja se u nastavnoj praksi primjenjuje tek u novije vrijeme proučavanje proznih djela afirmira stvaralačke sposobnosti učenika. Takvom se nastavom učenici prenose fabulativne isječke ili cjelokupnu fabulu u drugi medij ili pišu kritičko-esejističke prikaze pojedinih problema djela. Bakota (2020) u *Strategijama razumijevanja pri čitanju* napominje kako stvaralački procesi utječu na kvalitetu i razumijevanje književnog djela čitanje kojega ne bi trebalo zaustaviti na recepcijskoj razini, nego se na njega trebaju nastaviti stvaralački zadatci u kojima učenici uče nešto novo, prije susreta s djelom učenicima nepoznato.

U *Književnom vremeplovu 4* učenici trebaju napisati vijest, subesjedu, pismo ili prepričati djelo s promjenom fokalizacije. Svaki zadatak traži od učenika drugu tekstnu vrstu te zahtijeva visoku dozu inovativnosti i kreativnosti i primjenu znanja o fabuli djela te osobinama likova i njihovih odnosa.

Navedene stvaralačke zadatke udžbenik nudi za ostvarivanje odgojno-obrazovnog ishoda „Učenik se stvaralački izražava potaknut tekstom“. (MZOS, 2019:96)

Nakon stranice sa smjernicama za samostalno čitanje lektirnog djela, slijede bilješke o autoru.

Franz Kafka (iz životopisa)

Franz Kafka (1883. – 1924.)

Obitelj

Franz Kafka rođen je u Pragu u židovskoj građanskoj obitelji. Prag je u Kafkino doba bio dio Austro-Ugarske Monarhije. On je rođenjem Čeh, a njemački mu je materinski jezik.

U Kafkinu se životopisu naglašava njegov odnos prema ocu: doživljavao ga je kao nadmoćnu, autoritativnu osobu. Noseći u sebi osjećaj krivnje, Kafka kao da nikad nije izišao iz očeve sjene.

Živim stranje od stranca.

(Franz Kafka, Dnevnik)

Školovanje

Školovao se u Pragu, a nakon gimnazije (1901.) upisao je studij prava na Karlovu sveučilištu u Pragu. Kao student prve godine upoznao je Maxa Broda, također studenta prava, čovjeka koji će postati njegovim najboljim prijateljem i kojemu će Kafka povjeriti izvršenje svoje oporuke. Studij je završio 1906. godine.

Nakon završetka školovanja: pravnik i književnik

Od 1906. godine radio je činovničke poslove u osiguravajućem društvu. Kafkini biografi naglašavaju da je svoje prvo radno mjesto napustio nakon godinu dana jer mu zbog radnoga vremena nije ostavljalo dovoljno vremena za pisanje.

Franz Kafka

Za života je Kafka objavio vrlo malo djela, što se može opravdati njegovom izrazitom samokritičnošću prema vlastitom radu. Sva objavljena djela pripadaju kratkoj pripovjednoj prozi: *Razmatranje* (1913.), *Preobražaj* (1915.), *Osuda* (1916.), *U kaznenoj koloniji* (1919.), *Seoski liječnik* (1919.), *Umjetnik u gladovanju* (1924.).

Bolest, umirovljenje, smrt

Desetak godina nakon završetka studija Kafka je obolio od tuberkuloze, tada neizlječive bolesti, te je nakon nekoliko godina (1922.) otišao u prijevremenu mirovinu. Pokušavajući se izliječiti, tijekom 1923. i 1924. putovao je u Njemačku, Italiju, Francusku, Švicarsku i Austriju. Nakon bezuspješna liječenja u različitim sanatorijima umro je 1924. godine u Kierlingu kod Beča.

53

Kafkino je stvaralaštvo, kao i njegov život, obavijeno legendom: za života je objavio vrlo malo djela, vjerojatno samo ona koja je smatrao završenima. Iako je u oporuci tražio od prijatelja Maxa Broda da se njegova neobjavljena djela spale, on to nije učinio, nego je priredio Kafkine rukopise za tisak i objavio ih. Ti tekstovi čine najveći dio Kafkina stvaralačkog opusa:

- *Proces*, *Dvorac*, *Amerika* (romani)
- pripovijetke, pisma, dnevnik.

U *Pismina Mileni*, objavljenim 1952., upoznajemo unutrašnji svijet Franza Kafke u doba prijateljstva s Milenom Jesenskom (između 1920. i 1923.).

Franz Kafka: pitanje kulturnoga identiteta

Prag je u vrijeme Kafkina rođenja 1883. godine još bio dio Austro-Ugarske, u kojem su se ispreplitali i koegzistirale mnoge nacionalnosti, jezici, političke i društvene orijentacije, u dobru i zlu. Nekomе poput Kafke, rođenjem Čehu s njemačkim kao materinskim jezikom, koji zapravo nije bio ni Čeh ni Nijemac, bilo je teško stvoriti jasan kulturni identitet.

(David Zane Mairowitz i Robert Crumb, *Kafka za početnike*)

Franz Kafka jedan je od najzagonetnijih književnika 20. stoljeća. U svojem je vremenu bio razmjerno nepoznat pisac. Otkriven je kasnije, pedesetih godina 20. stoljeća, kad su se čitatelji mogli bolje identificirati s njegovim doživljajem svijeta imajući u svojem iskustvu svjetske ratove i uspon totalitarnih ideologija u međuratnome razdoblju.

Franz Kafka (instalacija Davida Černyja, Prag)

54

Književni vremenoplov

Slika 7. Podaci o autoru (Dujmović-Markusi, 2021:53-54)

Priložene tekstove Rosandić naziva *tekstovima koji prate književnoumjetnički tekst*. Oni se prilagođavaju interpretaciji teksta te se mogu oblikovati na različite načine – enciklopedijski/leksikonski, esejistički, autobiografski, kombinacijom teksta i dokumentarističkih predložaka. (2005:171) U ovoj se čitanci može prepoznati primjer teksta o piscu kao kombinacije teksta autora s dokumentarističkim predlošcima kojima pripadaju citat samog pisca te citat iz djela *Kafka za početnike*.

Sam je tekst o piscu podijeljen u manje cjeline prema temama. Kafka je kao autor najprije smješten u kontekst svoje obitelji, zatim slijedi kratki komentar o njegovu školovanju te životu nakon školovanja, bolesti i smrti – biografija je kronološki prikazana. Biografija je zaokružena kratkim uvidom u stvaralaštvo, citatima iz književne teorije te autorovim komentarom o Kafkinom doprinosu i značaju.

10.2.3 Interpretacija prvog odlomka

Bilješku o autoru slijede stranice interpretacije djela na osnovi odlomaka pripovijetke. Prije prvog odlomka izostaje lokalizacija jer se radi o početku pripovijetke. Odlomak je popraćen priloženom ilustracijom „Nadrealističkog pejzaža“ te završava Gregorovim razmišljanjima o dugovima roditelja i o tome kako mora ustati. Kovačević (1997:158) drži kako su ovakve pažljivo odabrane reprodukcije umjetničkih slika iz obrađivane epohe motivacije koje učenicima usmjeravaju pažnju na figurativni i duhovni sloj slike te ga na taj način nenametljivo uvlače u duh epohe djela s kojim se susreće.

Slika 8. Slikovni prilog (Dujmović-Markusi, 2021:55)

Nakon ulomka slijede pitanja i zadatci kojima udžbenik usmjerava učenike u interpretaciji temeljenoj na vrstovnim, tematskim, strukturnim, stilskim i jezičnim značajkama te kontekstu djela. (Rosandić, 2005:170) Zadatci su koncipirani tako da učenika vode korak po korak do zaključaka o temeljnim odrednicama djela. Najprije trebaju prepoznati svakodnevne predmete i pojave te ih u drugom pitanju suprotstaviti stanju glavnog lika kako bi dobili dojam o načinu gradnje kafkijanskog svijeta te načinu Kafkinog pripovijedanja. Njih smo analizirali u prethodnom poglavlju *Preobražaj*. Idući zadatak problematizira Gregorovu karakterizaciju i njegov odnos s obitelji. Na njih se nastavlja zadatak o perspektivi pripovijedanja te utjecaju na čitatelja koji vode učenike u interpretaciji kafkijanske atmosfere i pripovijedanja da bi posljednjim pitanjem autorice navele tehniku „mentalnog šoka“ te tako zaokružile ovaj red pitanja.

- *Izdvojite iz teksta predmete i pojave koji pripadaju svakodnevicu. Razmislite o tome koja je njihova uloga u početnome dijelu pripovijetke.*
- *Suprotstavite predmetima i pojavama koje pripadaju svakodnevicu stanje u kojemu se nalazi Gregor Samsa nakon buđenja i njegovu reakciju na preobrazbu.*
- *Kako izgleda Gregorova rutina? Smatrate li da je Gregor prije preobrazbe bio „talac“ u svojoj obitelji?*
- *Iz čije su perspektive prikazani događaji na početku pripovijetke? Na temelju čega to zaključujete? Kako odabrana perspektiva utječe na čitatelja?*
- *Služeći se odgovorima na prethodna pitanja, dokažite da se Kafka u svojim djelima služi tehnikom „mentalnoga šoka“. (Dujmović-Markusi, 2021:56)*

10.2.4 Drugi odlomak

Prije drugog odlomka nalazi se lokalizacija u kojoj su vrlo kratko i jasno objašnjeni obiteljski odnosi nakon Gregorove preobrazbe te Gregorovo stanje te se na odlomak nastavlja pitanja za interpretaciju:

- *Kako Gregor reagira na očevu pojavu? Potkrijepite svoj odgovor navodima iz teksta.*
- *Vratite se prikazu oca i sina. Uočite dijelove opisa u kojima se Kafka služi groteskom.*
- *Može li, prema vašem mišljenju, obitelj razumjeti Gregora? (Dujmović-Markusi, 2021:57)*

Školska interpretacija na ovom mjestu preusmjerava svoj predmet s načina pripovijedanja, fantastičnih elemenata u djelu i problematike obiteljskih odnosa na središnji problem pripovijetke, ali i Kafkine biografije, a to je njegov odnos s ocem. Učenici postupno ulaze u problematiku ovoga odnosa. Najprije lociraju mjesta u tekstu na temelju kojih mogu donositi zaključke o prirodi odnosa, a zatim trebaju uočiti grotesku.

Ovim pitanjima udžbenik je usmjeren na ostvarivanje odgojno-obrazovnog cilja „Učenik analizira različite interpretacije književnih tekstova s obzirom na pristup čitatelju, tekstu i piscu.“ (MZOS, 2019:96)

Posljednji upit ponovo duboko ulazi u domenu afektivnog – učenici trebaju na temelju prikaza odnosa povezujući fabulu s vlastitim iskustvom i znanjima zaključiti razumije li ga obitelj. Ovo je mjesto u interpretaciji svojevrsni vrhunac te se udžbenik u daljnjoj razradi fokusira na dokazivanje aspekata koji su naznačeni prethodnim pitanjima.

Navedene smo aspekte naglasili kao ključne za razumijevanje ovoga djela kada smo pripovijetku prikazali psihoanalitičkim elementima. Nerazumijevanje obitelji i izopćenost glavnog lika središnji su motivi ove pripovijetke. U *Preobrazbi* ih glavni junak potiskuje te iznosi nerealna i ironična objašnjenja za ponašanje svoje obitelji kao što smo naveli u obilježjima Kafkina stila. Ovim pitanjem udžbenik, dakle, povezuje književno djelo *Preobrazbu* s nastavnim predmetom Psihologija.

10.2.5 Autobiografsko i fikcionalno u „Preobražaju“

Autobiografsko i fikcionalno u *Preobražaju*

 Odaberite među ponuđenima dva citata iz Kafkine biografije u kojima se, prema vašemu mišljenju, najbolje prikazuje ključna tema prikazana u Kafkinu *Preobražaju*. Obrazložite svoj odabir.

Nicholas Murray, *Franz Kafka*

- 1 I ta je priča, poput *Osude*, rasla izravno iz njegova vlastita iskustva premda bi njezinu originalnost i imaginativni raspon, kao što je bio slučaj i sa spomenutim ranijim djelom, bilo ograničavajuće i neolako smatrati autobiografskim. Zatvorena atmosfera stana obitelji Kafka i neobične duševne boli jednoga njegova stanovnika, njegova prividna mutacija u neko biće niže od ljudskoga i obiteljsko okruženje bez razumijevanja predstavljaju sirovinu koja je u *Preobražaju* transformirana u glavno obilježje Kafkine umjetnosti.
- 2 Priča je karakteristična za Kafkinu sposobnost postizanja čudne, neprirodne situacije živopisnim detaljima, neka vrsta iččašenoga hiperrealizma. Osjećaji užasa, samoprezira, tjeskobe i klaustrofobije predstavljeni su živopisno i dramatično, kakvi su u to vrijeme bili i Kafkini vlastiti osjećaji.
- 3 Gregor je uvjeren da je odgovoran za to što mu se dogodilo i zbog čega je ostavio obitelj na cijedilu, što odražava Kafkin osjećaj krivnje zbog nesposobnosti da ispunji očekivanja svoje obitelji – postoji čak i referenca na propast obiteljskoga posla koja odražava Kafkinu grižnju savjesti zbog slabe potpore u trgovini i tvornici. Kao i u *Osudi*, otac je ljutit i drzak neprijatelj svojem sinu. Lupanje vratima na kraju prvoga dijela priče simbolizira konačnost odbacivanja.
- 4 Na početku drugoga dijela sestra ostavlja Gregoru malo mlijeka, dok ga roditelji odbijaju hraniti. On više ne skrbi za obitelj nego prima njihovu milostinju. Počinje se osjećati teretom i utapa se u osjećaju krivnje.
- 5 Kada se pojave tri čudnovata stanara i ohrabre njegovu sestru Gretu u sviranju violine, zvuk glazbe ima nešto od umirujuće kvalitete umjetnosti: » Učinilo mu se kao da se pred njim otvara put prema nekoj nepoznatoj hrani za kojom je žudio.« No nije mu bilo spasa.

(prevela Daria Torre)

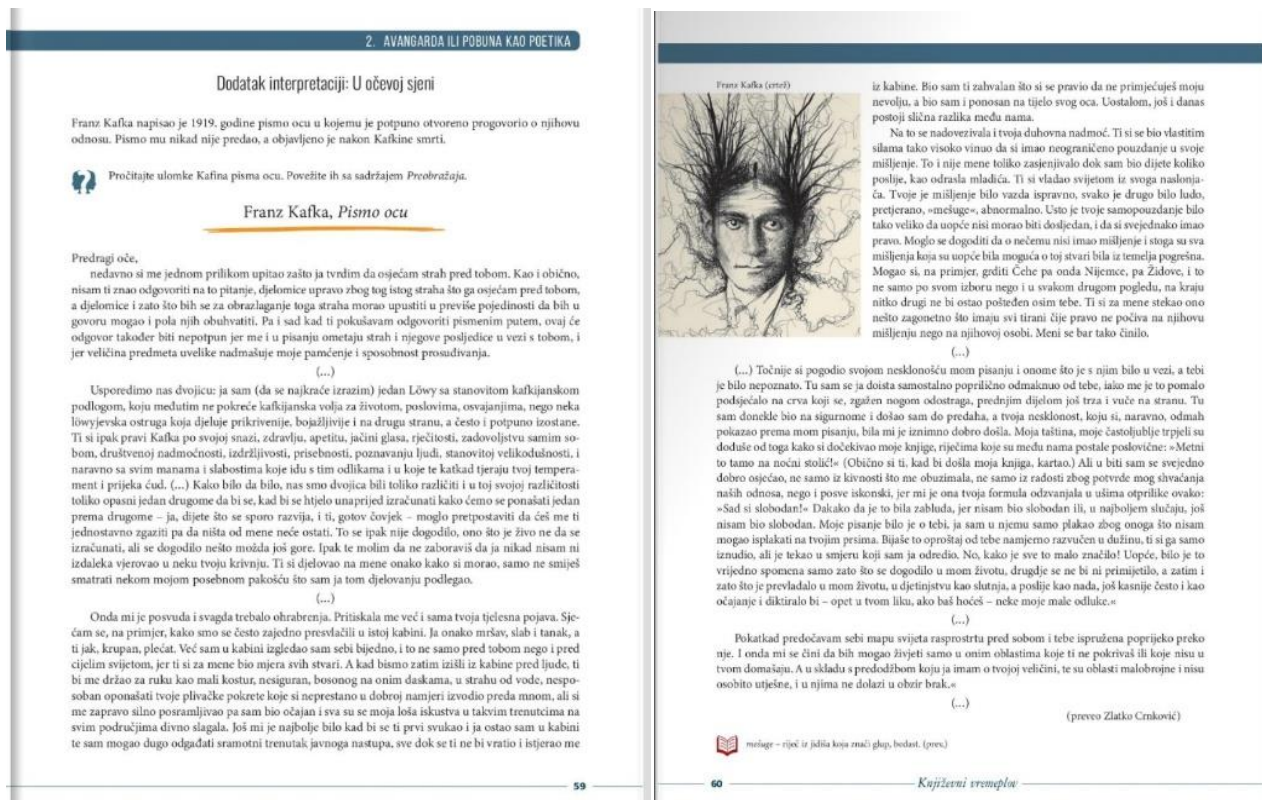
58 ————— Književni vremeplov —————

Slika 9. Prateći tekstovi (Dujmović-Markusi, 2021:58)

Rad na tekstu nadopunjava se odlomcima iz Kafkine biografije Nicholasa Murrayja uz zadatak odabira dvaju citata koji najbolje prikazuju temu djela uz obrazloženje. Takve tekstove Rosandić naziva pratećima, a njihova zadaća je otvaranje novih obzora, pristupa, novih načina tumačenja i vrednovanja te u didaktičkom smislu su „stručna i znanstvena verifikacija spoznaja“. (2005:170)

Ponuđeni su citati komentari samog djela u kojemu se ono povezuje s drugim Kafkinim djelima poput *Osude*, ističu se reprezentativne epizode iz djela, atmosfere u djelu i načini pisanja te Gregorov osjećaj krivnje. Svim je citatima zajednički nazivnik obitelj Samsa - njihovi odnosi te Gregorov položaj.

10.2.6 Dodatak interpretaciji

Slika 10. Prateći tekstovi - Pismo ocu (Dujmović-Markusi, 2021:59-60)

Nakon odlomaka iz životopisa slijedi poglavlje pod nazivom *Dodatak interpretaciji: U očevoj sjeni* u kojemu je priložen prateći tekst pisma Kafke svojem ocu. U njemu se Kafka direktno obraća ocu i najiskrenije progovara o njihovom odnosu i svojim osjećajima – boji se oca i nije siguran hoće li se pismom uspjati dovoljno iskreno izraziti jer je strah i dalje prisutan. Ocu se u pismu na neki način ispričava što nije naslijedio obiteljsku ćud koja bi ga vodila životnim putem sličnim očevom, što mu otac zamjera.

Odnos Kafke i oca prikazali smo u životopisnom pristupu djelu. Hermann Kafka imao je teško djetinjstvo, sudjelovao je u ratu te je kasnije osnovao obiteljsku firmu. Prema Kafkinim riječima bio je pravi Kafka – snažan, elokventan i snalažljiv. Sam Franz sebe nije smatrao takvim, a ni njegov otac. Zbog toga je imao česte agresivne ispade prema sinu te ga se Kafka bojavao. Naveli smo i kako je Mokoš Bukvić u svojem radu zaključila da je otac utjecao na gubitak samopoštovanja kod mladoga Kafke koji je uočljiv u njegovom vlastitom doživljaju tijela. Kafka se bojavao ogledala i izbjegavao ih jer se doživljavao ružnim te je nosio dotrajalu odjeću. U dijelu rada o psihoanalitičkom pristupu djelu naveli smo hipotezu kako je Kafka svoje traume uzrokovane očevom tiranijom pretočio u literarni rad. Zato je neophodno razumijevati odnos njegova oca i njega za razumijevanje pripovijetke.

Učenici čitanjem priloženog pisma ulaze u emocionalni svijet pisca koji im otvara nove vidike za tumačenje, tj. interpretaciju djela. Još jedan takav dodatak nalazi se na stranici 61. koja je naslovljena *Izgubljeni u prijevodu*.

2. AVANGARDA ILI POBUJA KAO POETIKA

Izgubljeni u prijevodu

❗ Koja od sljedećih ilustracija više odgovara vašemu doživljaju fizičkoga izgleda Gregora Samsa nakon preobrazbe?

❗ Pročitajte tekst u kojemu se govori o Kafkinju zabrinutosti zbog ilustracija za prvo izdanje njegove pripovijetke *Preobražaj*. Nakon čitanja teksta usporedite kako Gregora Samsu vidi njegov tvorac, tj. Kafka, a kako vi kao čitatelji prevedenoga teksta.

Svojem izdavaču, Kurtu Wolfu, uputio je jedno zabrinuto pismo, u strahu da bi se Ottomar Starke, autor ilustracija za korice knjiga, mogao odlučiti da Gregora Samsu prikaže kao kukca: »Ne to, samo to ne!« Ustrajno je naglašavao da »kukac ne smije biti prikazan. Ne smije ga se pokazati čak ni izdaleka«. Očito je pokušavao reći da je deformitet, transformacija bila metaforička, a ne doslovna, što predstavlja važan ključ po kojemu se Kafkina djela, u kojima se priča uvijek iskazuje sa stajališta glavnog lika, zbog svojeg živog, dramatičnog realizma mogu percipirati kao da gotovo postoje u glavi njihova stvoritelja. Za ilustraciju na naslovnici Kafka je predlagao roditelje i glavnog knjigovodu ispred zaključanih vrata, »ili još bolje, roditelje i sestru u osvjetljenoj sobi iz koje otvorena vrata vode u susjednu sobu u potpunj tami«. Starkeov konačni uradak na tragu je tog posljednjeg prijedloga, a pokazuje čovjeka koji rukama zaklanja lice ispred nekih otvorenih vrata.«

(Nicholas Murray, *Franz Kafka*. Prevela Daria Totre)

❗ Zbog čega je, prema vašemu mišljenju, došlo do »šuma u komunikaciji«, odnosno zbog čega većina čitatelja Gregora Samsu doživljava kao ogromnoga kukca?

❗ Franz Kafka za Gregora Samsu koristi njemačku riječ *Ungezieher* (gamad); ta riječ ne mora nužno značiti kukac (kako se obično prevodi), već se njome može označiti bilo koja sitna štetočina. Usporedite prethodno objašnjenje s objasnjenjem značenja riječi »kukac«. Razmislite na temelju usporedbe o tome koliko prijevod utječe na recepciju književnoga djela.

61

Slika 11. Zadaci nakon čitanja (Dujmović-Markusi, 2021:61)

(Rosandić, 2005:147-148)

Na slikovit način prikazana je već spomenuta polemika je li Kafka napisao alegoriju ili djelo s fantastičnim elementima preobrazbe čovjeka u životinju koje nalikuje bajci te se učenici trebaju identificirati s jednom od slika. Na temelju ovoga zadatka nastavnik može osmisliti vrlo kreativne stvaralačke zadatke. Odaberu li prvu ilustraciju, učenici bi mogli smisliti kratki dramski prikaz u kojemu će različitim elementima istaknuti kako je glavni lik psihotična osoba. Drugom ilustracijom učenici mogu pripovijetku tumačiti kao san glavnog lika. Takav smo pristup prikazali u psihoanalitičkoj analizi djela. U tom slučaju bi mogli napisati esej dokazujući takvu tvrdnju te povezujući je s Freudovom teorijom.

Idući se zadatak nastavlja na prethodni kao svojevrsni zaključak. Učenicima su predstavljene naslovnice prvog izdanja pripovijetke te Kafkin zahtjev da na naslovnici „ne smije biti prikazan“ kukac. Nicholas Murray navodi kako je htio reći da je „deformitet, transformacija bila metaforička, a ne doslovna“ te odlomak donosi odgovore na prethodno postavljena pitanja u udžbeniku o perspektivi pripovijedanja i utjecaju na čitatelja. Učenike se na ovaj način

Idući zadatci povezuju likovnu umjetnost s književnošću. Time je ispunjena zadaća svakog predmeta da povezuje sadržaje drugih predmeta. Vizualna sredstva uključuju se kao motivacijska i dopunska sredstva te se uz njih vežu različiti metodički postupci te „dopušta čitatelju mogućnost da na nov (drugačiji) način vidi, doživi i razumije književnoumjetnički sadržaj“ te „pospješuje recepciju teksta na emocionalnom, imaginativnom i intelektualnom planu, proširuje doživljajno-spoznajni kontekst primatelja i omogućuje spoznavanje zakonitosti stvaralačkog prijenosa literarnog izraza u likovni prikaz.

usmjerava na pozadinu nastanka djela. U skladu s tim u idućem zadatku trebaju uočiti problematičnost prevođenja i recepcije umjetničkih djela objašnjenjem značenja njemačke riječi *Ungeziefer*.

10.2.7 Istraživački i stvaralački zadatci

Prijedlog tema za istraživanje i komentar iz pozicije suvremenoga čitatelja
Ja i drugi

U tablici je navedeno nekoliko tema i smjernica (pitanja) koje vam mogu pomoći u njihovoj obradi. Odaberite jednu temu; najprije navedite kako je prikazana u pripovijetki, a zatim je povežite sa sadržajem Kafkina *Pisma oca*, odnosno komentirajte iz perspektive suvremenoga čitatelja.

SMIERNICE ZA OBRADU TEME

TIJELO

- Provedite motiv tijela kroz pripovijetku: uočite ulogu toga motiva u 1., 2. i 3. dijelu pripovijetke.
- Dokažite točnost tvrdnje da je tijelo jedan od temeljnih motiva u *Preobražaju*.
- Povežite sljedeći citat iz *Kafke za početnike* s Kafkinim životopisom i sa sadržajem *Preobražaja*.
»Što se moglo učiniti s tim tijelom koje je doživljavao kao prešlabo, štrkljasto, trapavo, kao uvredu za oči i, povrh svega, smetnju za svakoga? Moralo ga se podjarmiti, izglednjeti, sakriti ili jednostavno pretvoriti u životinju, po mogućnosti neku kojoj se trbuh vuče tlom i može se brzo udaljiti a da svijetu ne priredi mnogo neugodnosti.«
- Pročitajte ulomke Kafkina *Pisma oca* na str. 59. – 60. Izdvojite one dijelove teksta koji se odnose na tijelo. Povežite Kafkin doživljaj svijeta sa sadržajem *Preobražaja*.
- Usporedite odnos prema tijelu iskazan u citatima sa svojim odnosom prema ljudskome tijelu te s odnosom prema tijelu u suvremenoj kulturi. Pokrijepite svoj odgovor primjerima iz života.

OBITELJSKI ODNOSI

- Prikazite obiteljske odnose u 1., 2. i 3. dijelu pripovijetke.
- Kako je u *Preobražaju* prikazan otac? Izdvojite situacije u kojima se pojavljuje. Komentirajte njegov odnos prema Gregoru.
- Pročitajte ulomke Kafkina *Pisma oca* na str. 59. – 60. Izdvojite one dijelove teksta koji se odnose na odnos oca prema Gregoru. Povežite Kafkin doživljaj oca sa sadržajem *Preobražaja*.
- Što Gregor čini da bi se približio obitelji? Na kakve reakcije nailazi?
- Smatrate li obitelj krivom za Gregorovu sudbinu?
- Koju biste situaciju iz suvremenoga života mogli povezati sa situacijom u kojoj se našao Gregor Samsa? Obrazložite svoj odgovor.
- Smatrate li da je i u našem vremenu obitelj zadržala ulogu koju je imala u Kafkinu vrijeme? Obrazložite svoj odgovor.

KAFKIJSKA ATMOSFERA/UGODAJ

- Pročitajte ulomke Kafkina *Pisma oca* na str. 59. – 60. Izdvojite one dijelove teksta u kojima posebno uočavate Kafkin strah. Povežite Kafkin strah sa sadržajem *Preobražaja*.
- Izdvojite dijelove pripovijetke koji u vama izazivaju najveću nelagodnu. Obrazložite svoj odabir.
- Objasnite na temelju pripovijetke u cjelini značenje izraza »kafkijanska atmosfera«.
- Navedite tri situacije iz povijesti ili suvremenosti u kojima biste mogli upotrijebiti taj izraz.

2. AVANGARDA ILI POBUNA KAO POETIKA

GROTESKA

- Izdvojite tri situacije u pripovijetki u kojima najsnažnije uočavate grotesku. Komentirajte ih.
- Koji su likovi, prema vašemu mišljenju, oblikovani postupkom groteske?
- Obrazložite ulogu groteske u stvaranju dojma koji ova pripovijetka ostavlja na čitatelja.
- Pročitajte ulomke Kafkina *Pisma oca* na str. 59. – 60. Izdvojite dijelove teksta u kojima uočavate grotesku. Povežite Kafkin doživljaj oca sa sadržajem *Preobražaja*.

STVARNO I NESTVARNO

- Koje dijelove pripovijetke smatrate realističnima, a koje fantastičnima?
- Pronađite u pripovijetki argumente kojima ćete potvrditi točnost tvrdnje da je obilježje Kafkina stila objektivnost pripovijedanja, detaljiziranje, sažetost izraza, tehnika mentalnoga šoka te inverzija, odnosno uvođenje čudnoga koje nikoga ne začuđuje.
- Pročitajte ulomke Kafkina *Pisma oca* na str. 59. – 60. Izdvojite one dijelove teksta koji se odnose na očev odnos prema Kafki kao književniku. Povežite Kafkin doživljaj očeve reakcije na objavljene knjige sa sadržajem *Preobražaja*.

Gregor Samsa u labirintu

Prikažite Gregorov doživljaj svijeta služeći se ilustracijom. Posebnu pozornost obratite na ilustratorov pristup temi, uporabu boje i simbola. Oblikujte prikaz u obliku vezanoga teksta od 150 do 200 riječi.

Igor Janić, Gregor Samsa u labirintu

Slika 12. Teme za istraživanje (Dujmović-Markusi, 2021:62-63)

Nakon problemskih zadataka autorica nudi obilati instrumentarij za stvaralački tip nastave. U *NOK*-u je istaknuta važnost ovakvog tipa nastave kojom učenici stječu sposobnosti viših razina, a nastava je izravno programirana odgojno-obrazovnim ishodom „Učenik se stvaralački izražava prema vlastitom interesu potaknut tekstom i služeći se različitim tehnikama te izlaže svoj rad.“ (MZOS, 2019:97) Pred učenike su stavljeni kompleksni zadatci usporedbe polaznog teksta lektire i pratećeg teksta Kafkinog pisma oca te aktualizacija teme. Kao i u prethodnim zadacima istog tipa, učenicima je ponuđen izbor tema između kojih biraju jednu. Teme su naslovljene važnim odrednicama djela – *tijelo, obiteljski odnosi, kafkijanska atmosfera/ugodaaj, groteska i stvarno i nestvarno*. Svaka tema sadrži nekoliko stupnjevito organiziranih zadataka koji učenike korak po korak vode kroz interpretaciju djela.

Pitanja i zadatci iz svake teme funkcioniraju kao zaokružena cjelina u kojoj učenici induktivnim putem stvaraju vlastite predodžbe te estetske sudove o stilskim i tematskim odrednicama djela. Najprije su usmjereni tako da na temelju djela analitički prikažu jednu od odrednica, tj. prepoznaju je – *Prikažite obiteljske odnose u 1., 2., i 3. dijelu pripovijetke., Izdvojite tri situacije u pripovijetci u kojima najsnažnije uočavate grotesku. Komentirajte ih.* (Dujmović-Markusi, 2021:62-63)

Nadovezujući se na prethodni zadatak, idućih nekoliko zadataka zahtijevaju više razine kognitivnih funkcija – primjenu, analizu i vrednovanje:

Koji su likovi prema vašem mišljenju oblikovani postupkom groteske? Obrazložite ulogu groteske u stvaranju dojma koji ova pripovijetka ostavlja na čitatelja. Dokažite točnost tvrdnje da je tijelo jedno od temeljnih motiva u Preobražaju. (Dujmović-Markusi, 2021:62-63)

U iduću skupinu zadataka mogu se svrstati zadatci usporedbe s pratećim tekstovima u udžbeniku – ulomcima iz *Kafke za početnike* te Kafkinog pisma ocu kojima učenici vođeni pitanjima proširuju kontekst djela kako bi na dobro izgrađenim temeljima u idućoj skupini zadataka uspješno aktualizirali tematiku:

Povežite sljedeći citat iz Kafke za početnike s Kafkinim životopisom i Preobražajem., Pročitajte ulomke Kafkina Pisma ocu na str. 59.-60. Izdvojite one dijelove teksta u kojima posebno uočavate Kafkin strah. Povežite Kafkin strah sa sadržajem Preobražaja. (Dujmović-Markusi, 2021:52)

Takvi su primjeri zadataka:

Usporedite odnos prema tijelu iskazan u citatima sa svojim odnosom prema ljudskome tijelu te s odnosom prema tijelu u suvremenoj kulturi. Potkrijepite svoj odgovor primjerima iz života.

Koju biste situaciju iz suvremenoga života mogli povezati sa situacijom u kojoj se našao Gregor Samsa? Obrazložite svoj odgovor.

Navedite tri situacije iz povijesti ili suvremenosti u kojima biste mogli upotrijebiti taj izraz. (Dujmović-Markusi, 2021:62-63)

Zadatci aktualizacije vrlo su kompleksni te učenici njima izražavaju vlastiti doživljaj svijeta uspoređujući ga s problematikom djela koja je u navedenim zadacima za ovaj uzrast iznimno aktualna. Problem odnosa prema tijelu sve je prisutniji u svijesti novijih generacija jer se osvješćuju uzroci i posljedice iskrivljenog doživljaja tijela. Novije generacije upoznate su sa poremećajima u prehrani i njihovim posljedicama. Naravno, to je samo jedna od mogućnosti aktualizacije motiva tijela.

Obiteljski odnosi su svezremenska tema, no svaka generacija nosi različito breme. Zato je zanimljivo usporediti kako današnje generacije doživljavaju takozvani *sraz naraštaja*.

Nakon rješavanja ovih zadataka učenici imaju bilješke u kojima su vrlo detaljno i induktivnim putem opisani i objašnjeni temeljni pojmovi koji određuju *Preobražaj*. Produblјivanje njihovog shvaćanja usporedbom s pratećim tekstovima te aktualizacija koja omogućuje povezivanje sadržaja s vlastitim iskustvom učenika pridonose lakšem zapamćivanju pojmova i njihovom značenju za kontekst djela i autora. Objasnjavanjem odgovora dijaloškom metodom učenici će jedni od drugih čuti drugačije interpretacije i mogućnosti aktualizacije što podrazumijeva proširivanje vidika, emotivnu angažiranost i osvještavanje razlika u perspektivama te je time među ostalim obuhvaćena odgojna zadaća nastave književnosti. Zapisivanjem tuđih odgovora učenicima nakon izvršenog zadatka ostaje sinteza važnih pojmova vezanih uz djelo.

10.2.8 Sinteza

The image shows a digital notebook with two pages. The left page is titled 'KAFKINA POETIKA' and discusses Kafka's existentialist themes, his style, and his expressionist work. The right page is titled 'PODSJETNIK: FRANZ KAFKA, PREOBRŽAJ' and provides a summary of the story, its main characters, and its composition. Both pages include references to literary critics like Viktor Žmegač and Mihovj Solar.

KAFKINA POETIKA

Egzistencijalna tema: pojedinac i svijet

Kafka je u svojim djelima izrazio doživljaj dehumaniziranoga svijeta kao mjesta tjeskobe i okrutnosti. Njime vladaju nevidljivi, čovjeku neshvatljivi, neprijateljski mehanizmi. Uvučen u taj svijet, čovjek je bespomoćan: izlaza iz njega nema. Stoga neki književni kritičari uz Kafkina djela povezuju pojam »svijet uzaludne nade«.

U toj Kafkinoj zbilji, u kojoj je sve nezvjesno i varljivo, obično i neobično u isti mah, čitatelj uzalud očekuje rješenja, istine, nedvojbene poruke. (Viktor Žmegač)

Stilska obilježja

U središtu je Kafkina stvaralačkoga postupka **paradoks**: spaja se nespojivo (realistično i fantastično), ali to nikoga ne začuđuje. Rezultat je takva postupka tjeskobna, **kafkijanska atmosfera** njegovih djela. Čitatelj se osjeća izgubljenim u svijetu u kojemu ništa nikoga ne začuđuje, u kojemu se ljudi pretvaraju u kukce (*Preobražaj*) ili se, kad dosegnu zrelost, protiv njih pokreću tajanstveni procesi koji završavaju smrtnom kaznom (roman *Proces*).

Tjeskobni dojam pojačava **hladno, neutralno pripovijedanje** koje nas podsjeća na izvješće: sve se bilježi vrlo precizno i »objektivno«, opisi su detaljizirani i slikoviti, lišeni bilo kakva pripovjedačeva komentara.

Njegova je estetika u prvom redu estetika šoka, iznenađenja, neobičnog viđenja običnih ili uobičajenih pojava i stvari. Umjetnost, zabilježio je Kafka 1918. godine, djeluje poput jarka svjetla koje nas časovito osjepkuje jer teško podnosimo istinu u naglu bjescu. »Istinito je samo svjetlo što pada na izobličeno lice koje se povlači, ništa drugo. (...) Poput precizna poteza kistom njegov je jezik bestrasno miran, objektivistički opisan, privržen detalju, u isti mah škr, nesklon metafori, često doslovno bezbojan, tako da podsjeća na crno-bijeli film. (Viktor Žmegač)

Njegova je književna tehnika jedinstvena u zapravo vrlo dotjeranom izrazu smirenoga pripovijedanja koje zahvaća unutaranju pripremu napetost straha, užasa, potisnutog čuđenja i nemoći koju želimo prevladati jedino stalnim pokušajima da objasnimo neobjašnjivo u nama, nad nama i oko nas (...). (Mihovj Solar)

Franz Kafka i ekspresionizam

Franz Kafka pripada generaciji umjetnika koji su stvarali u razdoblju avangarde, odnosno ekspresionizma: rođeni su potkraj 19. stoljeća, doživjeli su Prvi svjetski rat, pripadali su njemačkomu govornom području, a u svojim su djelima izražavali otklon od tradicije i uvodili nove književne postupke. Iako se u njegovim djelima pojavljuju ekspresionistički elementi, Kafku ne možemo nazvati ekspresionističkim književnikom: on je stvarao izvan tadašnjih književnih tokova, odnosno njegovo je djelo autonomno i ne može se potpuno svrstati ni u jedan avangardni pravac.

2. AVANGARDA ILI POBUNA KAO POETIKA

PODSJETNIK: FRANZ KAFKA, PREOBRŽAJ

TEMA: egzistencijalna tema – pojedinac i svijet; obiteljski odnosi

Kafkin je svijet fantastičan, ali to fantastično isprepletano je s realnim pa na čitatelja djeluje zastrašujuće. Učarvi jednom u taj svijet, likovi iz njega ne nalaze iza: Gregor Samsa budi se preobražen u kukca, a život završava (iako zadržava ljudsku svijet) upravo kao kukac: umire odbačen od obitelji koja njegovu smrt doživljava kao olakšanje.

GLAVNI LIK: trgovački putnik Gregor Samsa

SPOREDNI LIKOV: otac, majka, sestra; prokurist (glavni knjigovođa), služavka, trojica podstanara

KOMPOZICIJA

- Pripovijetka *Preobražaj* sastavljena je od triju ne-naslovljenih dijelova u kojima pratimo postupnost preobrazbe Gregora Samsa: nakon fizičkoga preobražaja slijedi promjena glasa (nemogućnost komunikacije), potom sužavanje vida (stivo nebo i siva zemlja koji se nerazlučno stapaju) i odnosa prema prostoru (ljudska prošlost sadržana u stvarima).
- Odnos obitelji prema njegovoj preobrazbi samo se naizgled mijenja: u osnovi, to je nerazumijevanje, nemogućnost komunikacije, nepostojanje volje da se nekoga pokuša razumjeti.
- »Ranjavanje« koje Gregoru Samsi nanosi obitelj ovdje je izraženo stvarnim ranjavanjem: najprije je to fizičko ranjavanje koje mu nanosi otac, a potom duhovno koje mu nanose sestra i majka.
- U završnome dijelu pripovijetke Gregor sam odlučiti birajući smrt.

PRIPOVIJEDAČ

Pripovjedač je objektivni i pripovijeda u 3. licu. Pripovijedanje je neutralno, poput izvješća, a opisi su iznimno detaljizirani.

Kafkino korištenje riječi »gamad« u *Preobražaju* iz 1912. s istim smislom i konotacijama koje će mu dati nacisti u sljedećem naraštaju (...). Iz književne noćne more *Preobražaja* proizšla je svijest da će Ungeziefer (gamad) postati naziv za milijune ljudi. (George Steiner)

Slika 13. Sinteza (Dujmović-Markusi, 2021:64-65)

Priložene stranice su svojevrsna sinteza karakteristika Kafkine poetike i same pripovijetke. Sinteza se nadovezuje na prethodne zadatke za samostalnih rad te objašnjava i usustavljuje problematiku koju su učenici morali istražiti i dokazati djelom, pismom te vlastitim

stavovima. Uz objašnjenja su priloženi citati iz književnoznanstvene i književnokritičke literature Viktora Žmegača, Milivoja Solara i Geoga Steinera.

Stranica na kojoj se nalazi sinteza djela ima ista grafička rješenja kao i stranica sinteze književnog razdoblja te je podijeljena na kategorije – tema, glavni lik, sporedni likovi, kompozicija te pripovjedač. Špoljarić (2015:29) u svome je diplomskom radu analizirala čitanke *Književni vremeplov* 1, 2, 3 i 4 iz godina 2011. i 2012. Njihove su sinteze organizirane na gotovo isti način kao u čitanci koja je predmet našeg istraživanja te navodi:

„Poslije svake cjeline nalazi se sinteza, koja je isto kao i ostatak čitanki, pretrpana nezanimljivim tekstom i nepregledna za ono čemu treba služiti, a to je da učenik može ponoviti naučeno iz preglednog sadržaja. Osim što je nepregledna, sinteza nakon nekih cjelina prostire se na četiri stranice što je svakako puno teksta i nikako se ne može reći da je to sažeto jedno poglavlje, nego ponavljanje cijelog poglavlja samo bez odlomaka iz književnih djela.“

Špoljarić (2015) kritizira veliku količinu teksta na sintezi kojom se obuhvaćaju aspekti djela, faktografija o autoru te književnopovijesna znanja. Složenost spoznaja koje se na ovome mjestu sintetiziraju nije lako sažeto prikazati te je upitno može li se prenijeti jednostavnijim tabličnim ili shematskim prikazom.

10.2.9 Iz drugog kuta – suvremeni književni tekstovi

U opisu udžbenika na mrežnim stranicama izdavača autorica navodi da je opremljen suvremenim književnim djelima, što je zadano *Predmetnim kurikulumom*. Navedeni su ishodi:

- „opisuje intertekstualne veze među tekstovima i njihovim obilježjima (groteska, parodija ili travestija)
- analizira povezanost tekstova prema obradi književne teme, uporabi književnih tehnika, zajedničkim motivima i predodžbama“ (MZOS, 2019:96)

Suvremeni tekstovi vezani su temom ili drugim aspektom djela uz samo književno djelo lektire. Kafkinom *Preobražaju* priložen je odlomak iz priče Maše Kolanović *Poštovani kukci*, a poglavlje u čitanci naslovljeno je *Gregor Samsa u šoping-centru*. Na kraju je priložen intervju s autoricom u kojemu progovara o svomu romanu.

Povežite Kafkinu pripovijetku „Preobražaj“ sa završnim dijelom priče „Poštovani kukci“.

Pročitajte ulomak intervjua s autoricom teksta Mašom Kolanović.

Komentirajte način na koji je autorica povezala Kafkin doživljaj svijeta sa suvremenim vremenom.

Pročitajte priču „Poštovani kukci“ i pripremite je za usmeno izlaganje. (Dujmović-Markusi, 2021:67-68)

Autorica Kolanović svijet svoje naracije gradi u suvremenom kapitalističkom društvu koje u subesjedi povezuje s Kafkinim Gregorom. Njegova egzistencija postaje beskorisna nakon što prestane zarađivati. Autorica kafkijansku atmosferu u kojoj okolina tlači pojedinca te ne mari za njega povezuje sa suvremenosti. Učenici na temelju teksta, intervjua i zadataka mogu na različite načine aktualizirati i komentirati djelo.

The image shows a two-page spread from the magazine 'Književni vremenoplov'. The left page features an interview with Maša Kolanović, titled 'INTERVIJU: MAŠA KOLANOVIĆ'. The text discusses her book 'Poštovani kukci i druge jezive priče' and its connection to Kafka's 'The Metamorphosis'. A small illustration of a skeleton with wings is shown. The right page features a review of Benjamin Balint's 'Posljednji Kafkin proces', titled 'BENJAMIN BALINT. POSLJEDNJI KAFKIN PROCES'. The review discusses the book's focus on Kafka's life and work. A blue banner in the top right corner of the right page reads 'IZ DRUGOGA KUTA'. The magazine's name 'Književni vremenoplov' is visible at the bottom of both pages.

Slika 14. Prateći suvremeni tekstovi (Dujmović-Markusi, 2021:68-69)

Drugi suvremeni tekst je ulomak iz knjige *Posljednji Kafkin proces* Benjamina Balinta u kojoj autor rekonstruira kompliciranu priču o Kafkinoj ostavštini, a u odabranom ulomku autorice prepričan je prvi susret Broda i Kafke nakon kojeg slijede pitanja:

Smatrate li da čitanje ovakvih biografskih tekstova pridonosi boljemu razumijevanju autorova djela? Obrazložite svoj odgovor.

Komentirajte Brodovu odluku o objavljivanju Kafkinih djela unatoč izričitom autorovu zahtjevu da se rukopisi spale. (Dujmović-Markusi, 2021:71)

Tim pitanjima učenici su potaknuti kritički promišljati o pročitanom. Prvo pitanje implicira važnost biografskih elemenata u razumijevanju poetike pisca, a drugo pitanje učenici mogu aktualizirati na mnoge načine te ga povezati s vlastitim iskustvom kako bi donijeli sud o Brodovoj odluci da priredi i objavi prijateljeva djela unatoč njegovoj zabrani da to ne učini. Na temelju ovoga pitanja nastavnik može organizirati diskusiju ili fingiranu sudsku raspravu (Slavić, 2011:146) u kojoj je osuđen Kafkin prijatelj Brod te povezati je s Kafkinim romanom *Proces*.

Ovakvim se suvremenim tekstovima potiče razvijanje čitateljske kulture učenika jer su usmjereni na djela koja su im u usporedbi s lektirnim kanonskim djelim bliža jezikom i sadržajem.

IZ DRUGOGA KUTA

bezgranično skroman. (...) Takav je tada bio taj mladi pjesnik u cijelosti posvećen svemu što mu je izgledalo veliko, onome čudnom, uzvišenom i divnom u svakom obliku.»

Kad se publika razila, govornici je dugim korakom prišao kočat, visok i besprijekorno odjeven student više godine. Imao je savršeno vezanu kravatu i zašiljene uši. Brod ga nikad prije toga nije vidio. Student se predstavio kao Franz Kafka i ponudio se da otprati Broda kući. »Čak su i njegova otmjena tamnoplava odjela bila prigušena i suzdržana poput njega«, sjećao se Brod. »Ipak, u tom trenutku nešto ga je privuklo meni, bio je otvoreniji nego inače, a beskraju šetnju do kuće ispunio je žestokim protivljenjem mojim sirovim idejama.« Kad su stigli u Schallengasse 1, gdje je Brod živio s roditeljima, razgovor je bio u punom jeku. Dok je Brod s mukom držao korak, otpječili su do Zeltnergasse, gdje je Kafka živio s roditeljima i sestrama, i onda natrag. Pritom su dva studenta raspravljala o Nietzscheovim napadima na Schopenhauera, o Schopenhauerovu idealu odricanja od sebe, kao i o njegovoj definiciji genija: »Genijalnost«, pisao je filozof, »jest sposobnost da posve zanemarimo vlastiti interes, volju i ciljeve, a samim time i da privremeno posve odbacimo vlastitu osobnost, kako bismo ostali čisti subjekt spoznaje, bistro oko svijeta.« Brod je primijetio boju Kafkinih očiju, koju je opisao kao »oštro i sjajno sivilo«. Budući da Kafka nije imao ni dara ni sklonosti za apstraktno filozofiranje, razgovor je ubrzo prešao na književnost. Šarmantno jednostavan, Kafka je htio razgovarati o austrijskom piscu Hugu von Hofmannsthalu, koji je bio deset godina stariji od njih. (Jedan od prvih darova koje je Kafka dao Brodu bio je Hofmannsthalov *Das Kleine Welttheater*, Mali svjetski teatar (1897.), u posebnom izdanju s rebrastim hrptom.)

Počeli su se družiti svaki dan, ponekad i dvaput dnevno. Broda je privlačila Kafkina blaga vedrina, »dražesna aura izvjesnosti«, kako se izrazio te »neobična aura moći« kojom je zračio. Brodu je izgledao i mudro i djetinjasto. U memoarima je Brod opisivao »sudar duša« kad su zajedno čitali Platonova *Protogora* na grčkom te Flaubertov *Sentimentalni odgoj* (1869.) i *Iskušenje svetog Antuna* (1874.) na francuskom. (Među raznim darovima, Kafka je Brodu dao knjigu o Flaubertu koju je napisao Rene Dumesnil.) »Dopunjavali smo se«, piše Brod, »i mogli smo mnogo dati jedan drugome.« U manje uzvišenim sferama, Kafki je Brod pomagao da prođe jedan od usmenih ispita za diplomu iz prava. »Spasile su me tvoje bilješke«, rekao je Brodu.

(...)

A ipak, razlike između dvojice mladića – koliko je jedan bio otvoren i druželjubiv, toliko je drugi bio povučen – jasnio su se vidjele. Pun životne radosti i viška energije, Brod je bio poletan, vitalan i blizak s ljudima, za razliku od Kafke. Brod, koji je bio vedrijeg temperamenta i manje se borio sa samim sobom, nije imao kolebanja lakva su prtila Kafkino nemilosrdno poniranje u sebe. Dok Kafki nije bilo nimalo stalo do uspjeha u društvu, Brod je (riječima Arthura Schnitzlera) »izgarao od ambicije i oduševljeno sržao u svaku novu priliku«.

Kafka je težio tome da usmjerava energiju u svoju nutrinu. Opsjednutost pisanjem davala mu je

IZ DRUGOGA KUTA

asketsku snagu koja je Brodu bila strana. »Kad mi je u organizmu postalo jasno da je pisanje najplodniji smjer kojim može krenuti moje biće«, pisao je Kafka 1912., »sve je poteklo u tom smjeru, pa su se ispraznile sve one sposobnosti koje su bile okrenute radostima spola, jela, pića, filozofskih razmatranja i nadasve glazbe.« U dnevničkoj bilješci iz kolovoza 1916. izrazio se drukčije: »Moja sklonost prikazivanju mojeg snovitog unutarnjeg života učinila je sve drugo nevažnim; život mi je strašno atrofirao i ne prestaje atrofirati.« »Sazdan sam od književnosti«, zapisao je 1913. »Nisam ništa drugo i ne mogu biti ništa drugo. (...) Dodijava mi sve što nije književnost.« Pet godina poslije priznao je: »Mrzim sve što nema veze s književnošću.«

(preveo Mate Maras)

- Smatrate li da čitanje ovakvih biografskih tekstova pridonosi boljemu razumijevanju autora djela? Obrazložite svoj odgovor.
- Komentirajte Brodovu odluku o objavljivanju Kafkinih djela unatoč izričitom autorovu zahtjevu da se rukopisi spale.

O glazbi u Kafkinim djelima

Iako je tvrdio da se ne može uživjeti u glazbu, odnosno da ne može u njoj uživati, Kafka u nekim svojim djelima unosi motive glazbe. Benjamin Balint u *Posljednjem Kafkinu procesu* ukazuje na tu činjenicu i navodi Kafkin odnos prema toj umjetnosti.

Glazba se ipak pojavljuje u Kafkinim djelima. Na primjer, u njegovoj noveli *Proobražaj* (*Die Verwandlung*) Gregor Samsa, koji se pretvorio u odvratnog kukca, izmili iz svoje sobe prema vibracijama violine svoje sestre Grete. »Je li on životinja kad ga glazba tako dira?« pita se pritom. »Kao da mu je otvarala vrata prema onoj nepoznatoj hrani za kojom je toliko žeznuo. (...) Nitko od prisutnih neće uživati u njezinoj glazbi kao on.« U Kafkinu prvom romanu *Amerika*, Kati izražava uveljeniku težnju tako što amaterski pjeva jednu vojničku pjesmu iz domovine. U pripovijetki *Istraživanje jednog psa* pješić pripovjedač posvećuje život znanstvenom istraživanju zagonetke sedam rasplesanih »glazbenih pasa« (*Muskerhunde*), čije ga melodije obuzmu i na kraju vrata u pseću zajednicu.

Unatoč tome, Samsin je tvorac sebe smatrao »posve razdvojenom od glazbe«, ta ga je razdvojenost ispunjavala »nekom tihom slatko-gorkom tugom«. »Glazba je za mene kao ocean«, rekao je Kafka. »Preplavljuje me i prenosi me u stanje udivljenosti. Kad se suočim s beskrajem, ja sam oduševljen, ali i zabrinut. Očito sam loš mornar. Max Brod je sušta suprotnost. On se naglavce baca u valove zvuka. Plivač za medalju.«

(Benjamin Balint, *Posljednji Kafkin proces*; preveo Mate Maras)

- Prikažite na temelju ulomka Kafkin odnos prema glazbi. Usporedite ga sa svojim odnosom: uočite sličnosti i razlike.

IZ DRUGOGA KUTA

80

Postleiste markta porovodni 100. objelnicice rodnjia Franza Kafke

Književni vremeplov

IZ DRUGOGA KUTA

71

Slika 15. Rad na suvremenim pratećim tekstovima (Dujmović-Markusi, 2021:70-71)

Na kraju lekcije o Kafki autorica ponovo povezuje književnost s ostalim umjetnostima, ovoga puta s glazbenom, donoseći odlomak iz Balintove knjige te učenike upućuje da komentiraju Kafkin odnos prema glazbi i usporede ga s vlastitim. Učenici se na ovome mjestu

prisjećaju epizode u kojoj Greta svira violinu i čitaju Kafkine citate o glazbi. Na ovaj način učenici su opetovano uvučeni u djelo iz novog kuta, posredstvom novog medija i pokušavaju se poistovjetiti s likovima i autorom i pronaći sličnosti razlike u vlastitom odnosu prema glazbi.

11. Zaključak

Udžbenik književnosti *Književnost 4* svojim metodičkim instrumentarijem daje poticaje nastavniku za daljnje osmišljavanje pitanja i zadataka u nastavnom procesu. U strukturi lekcije slijedi paradigmu metodičkog sustava školske interpretacije – u uvodu donosi doživljajno-spoznajnu motivaciju nakon koje slijedi književnoumjetnički tekst praćen natuknicama na rubnici kojima učenici uočavaju važna mjesta u tekstu te problemska pitanja i zadatke kojima se ispituje doživljaj. Književnokritičkim i književnoteorijskim tekstovima potiče na donošenje estetskih sudova i promišljanje o pročitanoj. Problemska pitanja ne potiču učenika da uđe u srž problema, ona se samo površno dotiču problematike te je uloga nastavnika na ovome mjestu ključna. Metodički instrumentarij kojim bi se mogle ostvariti postavke stvaralačke nastave izostaje. Umjetnički tekst popraćen je i slikovnim dodacima koji pojačavaju estetski doživljaj te se učenicima nude opsežni opisi razdoblja i epoha na uvodnim stranicama i u sintezama razdoblja koji im omogućuju samostalno učenje.

Udžbenik *Književni vremeplov 4* nastavno je sredstvo kojim se učenici vrlo efikasno mogu služiti u samostalnom radu i učenju jer je priređen na način da donosi detaljne sistematične uvode u cjeline i opise razdoblja. Njime se induktivnim putem vodi učenika kroz interpretaciju književnih tekstova tako što ga najprije upućuje na važne odrednice djela koje zatim produbljuje daljnjom interpretacijom zadacima različitih tipova. Najprije analitičko-sintetičkog i klasifikacijskog tipa, zatim percepcijskog i naposljetku udžbenik nudi bogat instrumentarij kojim se nastava usmjerava prema problemskoj i stvaralačkoj. Takvim se zadacima učenike potiče na rješavanje problema, inovativnost, kreativnost i kritičko razmišljanje na temelju aktualizacije i suvremenih književnih djela što je programirano *Predmetnim kurikulumom*. Kurikul navodi kako se strana djela trebaju usporediti s domaćim iz istog razdoblja, no udžbenik u obrađenoj lekciji ne nudi zadatke za ovaj ishod.

Učenik koji je u fokusu ove čitanke nije samo estetski subjekt, on je istraživač i sustvaratelj u nastavnom procesu potaknut suvremenom literaturom, povezivanjem različitih umjetnosti i

kreativnih zadataka koji dubinski i iz različitih perspektiva ulaze u problematiku sadržanu u djelu.

Usporedbom ovih dvaju udžbenika možemo zaključiti kako je u suvremenom udžbeniku prepoznatljiva promjena paradigme programirana kurikulnom reformom u kojoj se učenik nalazi u središtu nastavnog procesa, a nastavni sadržaj je jedno od sredstava kojima se potiče učenikov razvoj u različitim domenama jer anticipira zadatke usmjerene na rješavanje problema, poticanje kritičkog mišljenja, kreativnosti i inovativnosti različitim oblicima jezičnog izražavanja. Razvoj kompetencija učenika temelji se na širokom spektru pratećih tekstova koji iz različitih uglova osvjetljavaju problematiku sadržanu u umjetničkom djelu, a pitanja i zadatci sadržani u udžbeniku nude šarolik izbor metodičkih postavki i postupaka koji ne vode u monotoniju i trivijalnost čime se nastava približava suvremenom učeniku.

12. Bibliografija

Abraham, U., 2008. Die Verwandlung. U: B. von Jagow & O. Jahraus, ur. *Kafka-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, pp. 421-438.

Anon., n.d. *Charakterisierungen zu "Die Verwandlung" von Franz Kafka, mit Personenkonstellation*. [Mrežno]

Available at: <http://www.rither.de/a/deutsch/kafka--franz/die-verwandlung/charakterisierungen-und-personenkonstellation/>

[Pokušaj pristupa 20 srpanj 2021].

Anz, T., 2010. Psychoanalyse. U: M. Engel & B. Auerochs, ur. *Kafka-Handbuch Leben – Werk – Wirkung*. Stuttgart, Weimar: J.b. Metzler, pp. 65-72.

Bagić, K., 2012. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.

Bakota, L., 2020. *Strategije razumijevanja pri čitanju. Metodičke mogućnosti s čitanja s razumijevanjem u nastavi hrvatskoga jezika*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Balint, B., 2019. *Posljednji Kafkin proces. Slučaj jedne književne ostavštine*. Zagreb: Timepress.

Ben-Horin, M. & Shahari, G., 2008. Kafka und Max Brod. U: B. von Jagow & O. Jahraus, ur. *Kafka-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, pp. 85-97.

Bežen, A., 1989. *Znanstveni sustav metodike književnog odgoja i obrazovanja*, Zagreb: Školske novine.

Brod, M., 1954. *Franz Kafka - Eine Biografie*. 3. ur. Berlin und Frankfurt am Main: Fischer Verlag.

Bušljeta, R., 2012. *Recepcija didaktičko-metodičkih inovacija u hrvatskim gimnazijskim udžbenicima povijesti od 2003. do 2008. Disertacija*. [Mrežno]

Available at: <https://repositorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A1222/datastream/PDF/view> [Pokušaj pristupa 30 kolovoz 2021.].

- Diklić, Z., 2009. *Književnoznanstveni i metodički putokazi u nastavi književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Divjak, B. & Pažur Aničić, K., 2019. *Priprema, praćenje i evaluacija eksperimentalnoga programa Cjelovite kurikularne reforme „Škola za život“, izvještaj*. [Mrežno]
Available at: <https://skolazazivot.hr/priprema-pracenje-i-evaluacija-eksperimentalnog-programa-cjelovite-kurikularne-reforme-skola-za-zivot/>
[Pokušaj pristupa 15 kolovoz 2021].
- Dujmović Markusi, D., 2021. *Književni vremeplov 4. Čitanka za četvrti razred gimnazijske i četverogodišnjih strukovnih škola*. 1. ur. Zagreb: Profil Klett.
- Engel, M., 2010. Kafka und moderne Welt. U: B. Auerochs & M. Engel, ur. *Kafka-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler, pp. 498-517.
- Fingerhut, K., 2018. *Kafka für Querdenker: Literaturdidaktische Lektüre*. Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Gabelica, M. & Težak, D., 2019. *Kreativni pristup lektiri*. Zagreb: Ljevak.
- Hoseman, M., 2007. *Das Grotteske in der Literatur - Franz Kafkas "Die Verwandlung"*. [Mrežno]
Available at: <https://www.grin.com/document/76816>
[Pokušaj pristupa 25 srpanj 2021].
- Kafka, F., 1970. *Briefe an Felice*. Frankfurt am Main: Heller, Erich; Born, Jürgen.
- Kafka, F., 2008. *Proces, Preobrazba*. Zagreb: Biblioteka Jutarnjeg lista.
- Kassel, N., 1969. *Das Grotteske bei Kafka*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Katičić, R., 2010. Vijeće za normu o nazivima kurikulum, kurikulum i uputnik. *Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, Vol. 57 No. 2*, pp. 54-55.
- Koludrović, M., 2009. Pitanja i zadaci u udžbenicima kao elementi potivanja divergentnog mišljenja. *Pedagoška istraživanja*, Issue vol. 9, pp. 179-190.
- Kovačević, M., 1997. *Metodičko-književna motrišta*. Zagreb: Školske novine.
- Malić, J., 1986. *Koncepcija suvremenog udžbenika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matijević, M., 2003. Udžbenik u novom medijskom okruženju. *Udžbenik i virtualno okruženje*, pp. 73-82.
- Mitscherlich-Nielsen, M., 1977. Psychoanalytische Bemerkungen zu Franz Kafka. *Psyche*, pp. 60-83.
- Mokoš-Bukvić, K., 2011. *Die Rolle der Frauenfiguren in Kafkas Erzählung "Die Verwandlung"*. [Mrežno]
Available at: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/1605>
[Pokušaj pristupa 1 kolovoz 2021].
- MZOS, 2017. *Okvir nacionalnoga kurikulumu - prijedlog nakon javne rasprave*. [Mrežno]
Available at:
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/NacionalniKurikulumi/Okvir%20nacionalnoga%20kurikuluma.pdf>
[Pokušaj pristupa 20. srpanj 2021.].
- MZOS, 2018. *Zakon o udžbenicima i drugim obrazovnim materijalima za osnovnu i srednju školu*. [Mrežno]

Available at: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_12_116_2288.html
[Pokušaj pristupa 15 srpanj 2021].

MZOS, 2019. *Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije*. [Mrežno]
Available at:
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Publikacije/Predmetni/Kurikulum%20nastavnoga%20predmeta%20Hrvatski%20jezik%20za%20osnovne%20skole%20i%20gimnazije%20u%20RH.pdf>
[Pokušaj pristupa 10 srpanj 2021].

MZOS, 2019. *Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije*. [Mrežno]
Available at:
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Publikacije/Predmetni/Kurikulum%20nastavnoga%20predmeta%20Hrvatski%20jezik%20za%20osnovne%20skole%20i%20gimnazije%20u%20RH.pdf>
[Pokušaj pristupa 10. srpanj 2021].

MZOS, 2019. *Pravilnik o udžbeničkom standardu te članovima stručnih povjerenstava za procjenu udžbenika i drugih obrazovnih materijala*. [Mrežno]
Available at: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_9_196.html
[Pokušaj pristupa 15. srpanj 2021].

MZOS, F., 2019. *Vrednovanje eksperimentalnog programa "Škola za život" u školskoj godini 2018/2019 - objedinjeno izvješće*. [Mrežno]
Available at:
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/NacionalniKurikulum/Evaluacija-Skola-za-zivot/Vrednovanje%20eksperimentalnoga%20programa%20Skola%20za%20%20C5%BEivot%20u%20%20C5%A1kolskoj%20godini%202018.%20-%202019.%20-%20objedinjeno%20izvjesce.pdf>
[Pokušaj pristupa 15. srpanj 2021].

Malić, J., 1986. *Koncepcija suvremenog udžbenika*. Zagreb: Školska knjiga.

Matijević, M., 2003. Udžbenik u novom medijskom okruženju. *Udžbenik i virtualno okruženje*, pp. 73-82.

Pavletić, V., 2007. Kriza ili obnova pripovijetke?. U: T. Sabljak, ur. *Teorija priče*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, pp. 119-122.

Poljak, V., 1980. *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*. Zageb: Školska knjiga.

Rosandić, D., 2005. *Metodika književnog odgoja*, Zagreb: Školska knjiga.

Slavić, D., 2011. *Peljar za tumače*. Zagreb: Profil.

Solar, M., 2003. *Povijest svjetske književnosti. Kratki pregled*. Zagreb: Golden marketing.

Spector, S., 2008. Kafka und literarische Moderne. U: B. von Jagow & O. Jahraus, ur. *Kafkas Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, pp. 181-194.

Sussman, H., 2008. Kafka und die Psychoanalyse. U: B. von Jagow & O. Jahraus, ur. *Kafka-Handbuch. Leben-Werk-Wirkung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, pp. 353-371.

Špoljarić, J., 2015. *Udžbenici/čitanke u nastavi književnosti*. [Mrežno]
Available at: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:398746>
[Pokušaj pristupa 9. studeni 2021].

Tietzsch, C., 2006. *Zum Mutterbild Kafkas - Die Gestaltung der Mutter in Kafkas Erzählung 'Die Verwandlung' unter Berücksichtigung biographischer Hintergründe*. [Mrežno]

Available at: <https://www.hausarbeiten.de/document/58322>
[Pokušaj pristupa 5 kolovoz 2021].

Viktor Žmegač, Z. Š. L. S., 2003. *Povijest njemačke književnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Tablica 1. Didaktičko-metodički instrumentarij udžbenika. (Bušljeta, 2017).....	14
Slika 1. Naslovnica udžbenika. (Kekez, Pandžić, 1996).....	39
Slika 2. Interpretacija pripovijetke "Preobražaj" (Pandžić, Kekez, 1996)	43
Slika 3. Interpretacija pripovijetke "Preobražaj" (Pandžić, Kekez:1996)	44
Slika 4. Uvod u razdoblje. (Dujmović-Markusi:2021).....	46
Slika 5. Uvod u razdoblje. (Dujmović-Markusi:2021).....	47
Slika 6. Uvod u udžbeničku cjelinu. (Dujmović-Markusi:2021)	48
Slika 7. Podaci o autoru (Dujmović-Markusi:2021)	53
Slika 8. Slikovni prilog (Dujmović-Markusi:2021)	54
Slika 9. Prateći tekstovi (Dujmović-Markusi:2021).....	56
Slika 10. Prateći tekstovi - Pismo ocu (Dujmović-Markusi:2021).....	57
Slika 11. Zadatci nakon čitanja (Dujmović-Markusi:2021)	58
Slika 12. Teme za istraživanje (Dujmović-Markusi:2021)	59
Slika 13. Sinteza (Dujmović-Markusi:2021).....	Pogreška! Knjižna oznaka nije definirana.
Slika 14. Prateći suvremeni tekstovi (Dujmović-Markusi:2021)	63
Slika 15. Rad na suvremenim pratećim tekstovima (Dujmović-Markusi:2021)	64